

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI SAMARQAND DAVLAT
UNIVERSITETI

MUSIQA, BADIY GRAFIKA VA MEHNAT TA'LIMI FAKULTETI

“BADIY GRAFIKA VA UNI O'QITISH METODIKASI” KAFEDRASI

Soleyeva Sarvinoz Masijon qizi
Sharq miniatyura maktabi uslublarini o'rganish. Kamoliddin Behzod ijodi
5140700- Tasviriy san'at va muxandislik yo'nalishi bo'yicha
bakalavr darajasini olish uchun

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Ilmiy rahbar

professor.E.Muxamadiyev

Bitiruv malakaviy ishi “Badiiy grafika va uni o'qitish metodikasi” kafedrasida bajarildi. Kafedraning 2014 yil 20 maydagi majlisida muhokama qilindi va himoyaga tavsiya etildi (bayonnoma №10).

Kafedra mudiri:

katta o'qituvchi D. Irgashov

Bitiruv malakaviy ishi YaDAK ning 2014 yil “___” iyundagi majlisida himoya qilindi va ___ ball bilan baholandi (bayonnoma №___).

Ya DAK raisi:

A'zolari:

SAMARQAND-2014

MUNDARIJA

KIRISH.....	2-6
--------------------	------------

I.BOB. Sharq miniatyura maktablari

1.1 Sharq miniatyura maktablarining ish uslublari.....	7- 12
1.2. Miniatyura maktablarida yaratilgan asarlardan namunalar va ularning tahlili.....	13 -30
1.3.Qadimgi miniatyura maktablarining hozirgi zamonaviy miniatyura maktablari bilan uyg'unligi.....	31- 34

II BOB. Kamoliddin Behzod ijodi.

2.1. Kamoliddin Behzod ijodining hozirgi kun tasviriy san'atidagi o'rni....	35-
2.2. Kamoliddin Behzod yashagan davrdagi ijtimoiy muhitning uning ijodiga ta'siri.....	42- 55

Umumiy xulosalar	56 -59
-------------------------------	---------------

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	60
--	-----------

Ilovalar.....	61- 67
----------------------	---------------

Kirish.

Respublikamizda ta'lim – tarbiya sohasini yangicha milliy asoslarda barpo etishning asosiy omillaridan biri “shaxs manfati va ta'lim ustivorligidir”. Bu omil Davlatimizning ijtimoiy – siyosiy rivojlanishini belgilovchi muhim jarayon bo'lganligi uchun uni amalga oshirishning ilmiy – nazariy asoslangan butun bir tizimi ishlab chiqildi va hozirda ushbu yo'nalishdagi ishlarni amalga bajarilishi borasida “Ta'lim to'g'risida”gi qonun va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” negizida ulug'vor o'zgarishlar yuz bermoqda. Jamiyatimizda ma'naviy yangilanishda demokratik, huquqiy davlat qurish kadrlar tayyorlash milliy dasturida asosiy masala hisoblanadi. “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” da xalqning boy intellektual merosi va umuminsoniy qadriyatlar asosida milliy zamonaviy madaniyati, iqtisodiyot, fan, texnika va texnologiyaning yangi yutuqlari asosida yangi avlodni shakllantirishga yo'naltirilgan kadrlar tayyorlash tizimini shakllantirish ustivor maqsad qilib olingan. Bu esa bugungi mustaqil rivojlanish sharoitida davlat, jamiyat va oila oldida mas'uliyat va javobgarlikni his eta oladigan yetuk, komil insonni tarbiyalash, ta'lim sohasini milliy – ma'naviy qadriyatlar asosida rivojlantirish yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi kadrlar tayyorlashni eng asosiy maqsad qilib qo'yadi.

Tasviriy san'at tarixning hamma bosqichlarida ham ta'lim va tarbiyaning o'ziga xos manbai bo'lib kelgan. Azal – azaldan nafosat – tarbiyasi sohasida o'ziga xos pedagogika sifatida uning mukammal uslublari ustoz va shogird an'analari misolida rivojlanib kelgan.

Barcha fanlar qatori tasviriy san'at fanidan ham Davlat Ta'lim Standartlarini joriy etilishi milliy merosdan to'laqonli foydalanish va zamonaviy yo'nalishlarda tasviriy san'atni o'rganish imkonini beradi.

Davlat Ta'lim Standartlari tasviriy san'at dasturida tasviriy san'at o'rgatish metodikasi, darslarning taxminiy rejasi, yil, chorak mavzulari,

xalq amaliy san'ati, miniatyura namunalari hamda rassomlarning yangi janrlardagi kompozitsiyon asarlari kiritilgan.

Tasviriy san'at darslari asosan quyidagi faoliyatlar bo'yicha tashkil etiladi. Bu faoliyatlar mazmunida o'quvchilarni ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ularni tasviriy san'atga qiziqtirish, kuzatish tahlil qilish, mashq qilish, tasvirlar bajarish, kompozitsiyalar tuzish, ijodkorlik bilan bog'liq ko'nikma va malakalarni shakllantirish bilan birga ularni tasviriy san'at, uning rivojlanish tarixi tasviriy san'at tarixida chuqur iz qoldirgan va uning rivojiga muhim hissa qo'shgan xalq rassomlari, naqqoshlar, me'morlar, haykaltaroshlar hayoti va ijodi bilan ham sestimali ravishda tanishtirib borishni nazarda tutadi.

Pedagogik kuzatuvlarimiz shuni ko'rsatadiki, umumta'lim maktablari o'quvchilari o'zbek mutafakkirlari, yoki ayrim fanlar bo'yicha atoqli namoyondalar, olimlar, shoirlarni yaxshi bilishgani holda tasviriy san'at darg'alari rassomlar, naqqoshlar, haykaltaroshlarning ham hayoti va ijodi haqida bilishlari o'z navbatida ta'limning eng jiddiy muammolarini hal qilishida o'rinlidir.

Mavzuning dolzarbligi: Kamoliddin Behzod ijodi va uning nomi O'zbekistonda qolaversa butun jahonda professional miniatyura san'ati janrlarini paydo bo'lishi va rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan nodir iste'dod egasi, san'at arbobiga tegishliligi bilan qadrlidir. Sharq miniatyura maktabining paydo bo'lishi nodir asarlarning yaratilishi mo'jaz san'atning rivojlanishi uning nomi va ijodi bilan bog'liqdir. Uning ijodi necha asrki o'rganilib kelinadi, hali ham poyoniga yetganicha yoq, o'rganganimiz sari yangi –yangi qirralarini topib yanada qiziqarli va foydali ma'lumotlatlar olishimiz mumkin.

Bitiruv Malakaviy ishining maqsadi: Tasviriy san'at darslarida o'quvchilarni buyuk istedod egasi sharq va o'zbek miniatyura

san'atining asoschisi taniqli rassom Kamolddin Behzod hayoti va ijodi bilan tanishtirish hamda o'rganishning ilmiy pedagogik ahamiyatini ochib berishdan iboratdir.

Bitiruv Malakaviy ishining vazifalari:

Ushbu maqsadni amalga oshirishda quyidagi vazifalar belgilab olindi:

1. Sharq miniatyura maktablarining ish uslublari bilan tanishishtirish.
2. Miniatyura maktablarida yaratilgan asarlardan namunalar va ularni badiiy o'qishni o'rganish.
3. Qadimgi miniatyura maktablarining hozirgi zamonaviy miniatyura maktablari bilan uyg'unlashib ketganligini va ular o'rtasida paydo bo'lgan yangicha uslublarni badiiy tahlil qilish.
4. Kamoliddin Behzod yashagan davrdagi ijtimoiy muhitning uning ijodiga ta'siri
5. Kamoliddin Behzodning badiiy asarlarga ishlagan illyustrativ suratlari va ulardagi yorqin ranglarning xususiyatlarini o'rganish.

Bitiruv Malakaviy ishining yangiligi:

Malakaviy Bitiruv ishining yangiligi shundaki, tasviriy san'at darslari o'quv dasturlari mazmunida o'quvchilarga buyuk san'at namoyondalari, tavsiya etilgan asarlar mualliflari haqida alohida mavzu bag'ishlab o'rganish ko'rsatilmagan. Lekin, har bir sohada shunday siymolar bo'ladiki, ular haqida, kengroq doirada to'xtalish o'rinli bo'ladi deb o'ylaymiz. Buni o'z o'rnida o'quvchi – yoshlarga ta'siri va ijobiy samarasi ham katta bo'ladi. Mazkur yo'nalishda yangicha izlanish va tadqiqot ishi hisoblanadi.

Bitiruv malakaviy ishining metodologik asosi: bo'lib xizmat qiladigan manbalar O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" umumiy o'rta ta'limning musiqa madaniyati fani bo'yicha chiqarilgan o'quv, o'quv – uslubiy adabiyotlar, darsliklar, qo'llanmalar, davlat xujjatlari, Prezident I. A. Karimovning yosh

avlod tarbiyasi va ta'limni rivojlantirish istiqboliga oid ma'ruzalari va ko'plab asarlari.

Bitiruv Malakaviy ishining ilmiy - amaliy ahamiyati: Ushbu ishni bajarish davomida Kamoliddin Behzod haqida yozilgan manbalar, rasomning ijodiy ishlari, miniatyura san'atining rivojlanishi va tarqqiyotiga oid ko'pgina ilmiy o'quv adabiyotlari o'rganib chiqildi. Kamoliddin Behzod ijodining o'zbek tasviriy san'ati va madaniyati rivojiga qo'shgan hissasi va ahamiyati ilmiy tahlil qilindi va uning ijodining eng yorqin jihatlari umumlashtirildiki, tasviriy san'at – pedagogikasi sohasida ishlayotgan o'qituvchilar faoliyatida qo'l kelishi mumkin.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar tahlili: Malakaviy Bitiruv ishi Kirish, ikki bob (har biri ikki banddan iborat) umumiy xulosa, foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat tuzilishda bajarildi.

Ishning kirish qismida mavzuning dolzarbligi maqsadi, vazifalari, metodologik asoslari, ilmiy yangiligi va amaliy ahamiyati Respublikamizda ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan ishlar bilan uyg'un holatda asoslab berildi.

Malakaviy Bitiruv ishining birinchi bobida esa Sharq miniatyura san'ati maktablarining ish uslubi va ularning tarixi zamonaviy miniatyura san'atining rivoji xalq amaliy san'ati va tasviriy san'atning yosh avlodni axloqiy – estetik tarbiyasida tutgan o'rni va bu boradagi amaliy faoliyat bilan bog'liq ishlar yoritildi. Shuningdek, tasviriy san'at va miniatyura san'atining eng muhim janrlari va namoyondalari ijodi, faoliyati va ularning tasviriy san'atga qo'shgan hissalar, yaratgan asarlarining tahlili, san'at va madaniyatimizning rivojidagi ahamiyatiga to'xtalib o'tildi.

Ikkinchi bobda miniatyura maktabining yaratilishi, uning muallifi, Kamoliddin Behzodni tutgan mavqei hamda umumta'lim maktablari tasviriy

san'atida darslarida Kamoliddin Behzodning ijodini o'rganishni ilmiy – nazariy qirralarini ochib berishiga harakat qildik.

Ishning xulosa qismida ushbu tadqiqiy izlanishning tasviriyl san'at ta'limi va tarbiyasidagi ahamiyatini takidlagan holda bu yo'nalishda e'tiborga molik jihatlarga to'xtalib o'tildi va tavsiyalar berildi.

Malakaviy Bitiruv ishi "Badiiy grafika va uni o'qitish metodikasi" kafedrası yig'ilishlarida (dekabr 2013 – 2014 o'quv yilida fevral, mart) hamda "Miniatyura" to'garagi mashg'ulotlarida muhokama qilingan.

I.BOB. Sharq miniatyura maktablari

1.1. Sharq miniatyura maktablarining ish uslublari

Arab miniatura maktabi jahon madaniyati taraqqiyoti tarixida Sharqiy Arabiston xalqlari san'atining ham muhim o'rni bo'lib, ular keyingi avlodlarga qadim yunon-rim madaniyatining ko'pgina yutuqlarini saqlab qolib, uni rivojlantirgan holda yetkazib keldilar.

IX-XIII asrlar davomida Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlari, Eron, Ozarbayjon va O'rta Osiyo xalqlari bir-birlari bilan uzviy aloqada bo'lib kelgan. Bog'dod, Sheroz, Tabriz, Samarqand kabi shaharlar madaniyat va taraqqiyotning markazi bo'lib, o'zlarining ko'zga ko'ringan olimlari, shoirlari hamda fan va madaniyat o'choqlari bilan butun dunyoga tanilgan edi. Bu shaharlarda matematika va astronomiya, falsafa va tibbiyot, geografiya va badiiy adabiyot, me'morchilik va hunarmandchilik o'zining yuqori rivojlanish bosqichiga erishgan. Uning o'rnini esa qo'lyozma kitoblarga ishlangan bezaklar - miniatura san'ati egalladi. Miniaturaning yuzaga kelishi va rivojlanishi, arab tilida badiiy taklif va tavsiyalar. adabiyotning ravnaqi, kitobning qadimda Sharqda ilmu ma'rifad manbai sifatida yuksak qadrlanganidan dalolat beradi. Miniatura kalligrafiya, sahifalami ziynatlash, muqova bezagi bilan bir qatordaj qo'lyozmaning eng asosiy murakkab dekorativ belgilaridan tashkil qiladi. Miniaturaning asosiy ahamiyati tnatn mazmuninJ tushuntirish va umuman olganda, dunyoviy xarakterga ega bo'lgaal asarlarni bezashdan iborat bo'lgan. Asosan, proza, poeziya, ilmiy traktatlar, tarixiy xronikalar aks etgan asarlarga miniaturtj ishlangan. Ular orasida «Kalila va Dimna» hikoyalari, yunon vrachi Dioskoridning «Farmakologiya», Rashiddinning «Jam'iut tavorix»| asarlari bor edi. O'rta asr qo'lyozmalari faqat guash bo'yoqlari bilan ishlangan. Bu bo'yoqlarni tayyorlash usuli Yaqin Sharqqa Vlirasrdal Markaziy Osiyo orqali Xitoydan o'tgan. Madaniyat markazlarini vayron qilgan, tez-tez sodir boiib turgan bosqinchilik urushlar. tufayli ilk arab miniaturalari deyarli saqlanib qolmagan. Bizgachal yetib kelgan arab miniaturachilarining asarlari ham asosan XIII asrga taalluqlidir. Hozirgi vaqtga kelib arab miniatyuralarini o'rganuvchi mutaxassislar qo'lyozmalarni bezashning

3 ta davri va hududiy, badiiy markazi mavjud ekanligini e'tirof etadi. Bular fotimiylar sulolasi davri (X-XI asrlar), Suriya (XIII asrning birinchi yarmi) va Iroq (XIII asr) miniatura maktablaridir. Bularning markazlari Mosul, Bog'dod va Vosit shaharlarida bo'lgan. Shartlilik va dekorativlik prinsiplari asosida qurilgan, o'ziga xos ko'rinishi bo'lgan arab miniaturalari o'rta asr Sharq rangtasviri sifatida o'zining takrorlanmas obrazli badiiy tiliga egadir. Miniaturalarning o'ziga xos xususiyatlaridan biri, tasvirining sathi yuzidaligidir. Bu xususiyat qo'lyozmaning dekorativ uslubi, serhasham ziynatlar, shams, lavhalar, zarvaraq va boshqa bezaklari kabi kitobning ziynatlari, uning tuzilishi xarakteridan kelib chiqqan. Bizga ma'lum bo'lgan ilk arab miniaturalari fotimiylar sulolasi davrida ishlangan bo'lib, XI asrga taalluqlidir. Ohorlangan qog'ozga ishlangan odamlar qiyofasi, xatti-harakatlari sodda va yaxlit holda tasvirlangan. Suriya qo'lyozmalari bo'lmish Dioskoridning «Farmakologiya»si, «Kalila va Dimna» asarlariga ishlangan bezaklar XIII asrning boshlari va o'rtalarida arab miniaturasida Vizantiya va sosoniylar (qadimgi Eron) san'atining kuchli ta'siriga qaramasdan yangi bir bosqichni boshlab beradi. Ba'zi qo'lyozmalarda XIII asrning birinchi yarmidagi «Muxtor al-hakim va Muhassin al-Kalim» (Al-Muboshirning «Tanlab olingan donofikrlar va so'zlovchining go'zalligi») asari qo'lyozmasidagi rasmlar manzara tasviri yoki me'morchilik ko'rinishlari bilan boyitilgan. Kishilar qiyofasining tasvirida tabiiylikka intilgan. Kiyimlarning buklanganligi tasvirlangan. Arab kitob bezakchiligining ravnaq topish davrini Iroq miniatura maktabi boshlab berdi. 1224-yilda Bog'dodda Abdulloh ibn Fadl tomonidan ko'chirib olingan Dioskoridning «Farmakologiya» asari qo'lyozmasi ana shu maktabga taalluqlidir. Bu qo'lyozmaning bezagini ham Abdulloh ibn Fadl ishlagan deb tan olingan. «Farmakologiya» asaridagi miniaturalar ham boshqa asarlardagi kabi matnni tushuntirib beradigan uslubda lo'nda qilib tasvirlangan. Mana shu ma'noda tozalagichlarning qurilishini tushuntirayotgan Dioskoridni tasvirlovchi miniatura diqqatga sazovordir. Miniatura aniq chiziqlar orqali ko'rsatilgan va yorqin ranglarda ishlangan, katta qomat va buyumlar ko'rinib turgan matnlar orasidagi sahifalarning sariq fonida aks etgan. Iroq miniatura maktabining eng ajoyib

asarlaridan biri Al-Haririyning Abu Zayd as-Sarudjining (o'rta asrlardagi Nasriddin Afandining prototipi) boshidan kechirganlarini tasvirlab beruvchi «Maqom» asariga ishlangan illustratsiyalardir.

«Maqom» asarining ikkita ajoyib qo'lyozmasi Sankt-Peterburgdagi Sharqshunoslik institutida (S-23, 1230-y.) va Parijdagi Milliy kutubxonada (1237-y. Achave NQ 5847) saqlanmoqda. Parijda saqlanayotgan asarning miniaturalarini Vositli Yahyo ibn Mahmud ishlagan. Al-Haririyning «Maqom» asariga ishlangan miniaturalar sujetning ko'pligi va xilma-xilligi bilan kishini lol qoldiradi. Bular, bozordagi masjid, qozixonadagi ko'rinishlar, shodiyona ziyofatlar, qabul qilish marosimi, afsonaviy voqealar, hayvonlarning ajoyib tasvirlari bo'lib, hayotiy voqeaning butun mavjud boyliklarini ikkala rassom ham turli harakatlar orqali chizishgan. Rassomlar asardagi me'morchilik tasviriga alohida e'tibor beradilar. Bu rasmdagi shiftan pastga osilib tushgan ulkan chiroqlari bor masjid ko'rinishi va u bilan yonma-yon turgan minora tasvirida ko'zga yaqqol tashlanadi. O'ziga xos ko'rinishga ega bo'lgan hovlilar, go'yo bu hovlining devori olib tashlanganu, tomoshabin uning ichini ko'rib turgandek. Umumiy ko'rinish odati bir yoki ikki xil bo'lgan arkni tutib turgan nozik ustunlar orqali bo'lingan. Shu bo'linmalarining birida ikkinchi qavatga olib boradigan zinapoya tasviri ham uchraydi. Uning yonida esa, yo'lakda ulkan minora joylashgan. Bu minora binoning oldi ko'rinishini ifodalaydi. Bir bo'shliqda ikkita har xilyo'nalish (ichki va tashqi)ni uyg'unlashtirgan miniaturad« me'morchilik qurilishini tasvirlashda katta yutuqqa erishga Manzarani tasvirlashda esa, Al-Haririyning asarlarini bezovchihB ramziy ifoda vositalaridan keng foydalanganlar. Bungfl miniaturaning pastki qismidagi ko'm-ko'k yashnab turgan o'tlo^ tasviri tushirilgan torgina yo'l yoki ekzotika o'simliklar va daraxtJ tasviri tushirilgan uncha baland bo'lmagan tepaliklar misol bo'ladB «Maqom» asarida hayvonlar, tuyalar juda jonli qilib tasvirlanga™ Parijda saqlanayotgan Yahyo ibn Mahmud asaridagi «Tuyal J karvoni» miniaturasida o'tlayotgan poda ifoda etilgan. HayvonlardJ biri uzun bo'ynini cho'zib o'tayotgan bo'lsa, boshqalari boshlarini dl ko'targan holda turishibdi. Bir-birlarining orqasidan ketma-kJ

joylashgan bu hayvonlar rang jihatdan ham bir-biridan farq qiladM Bu esa rasmdagi ranglar uyg'unligini alohida bo'rttirib ko'rsatad« Ba'zi miniaturalatda biz arab rassomlarining bitta kenglikda rangB barang kiyim-kechak va bosh kiyimlari bilan ajralib turgauH personajlarni katta bir guruh sifatida tasvirlashga uringanliklariJ ko'rish mumkin. Bunga misol qilib, Yahyo ibn Mahmudning «BayraJ sayli» miniaturasini ko'rishimiz mumkin. Bu miniaturalarda bayroqlaM ko'tarib olgan otliqlarning do'mbira, karnay chalib bayraJ shodiyonasi boshlanganligidan xabar berishayotganliklari akfl ettirilgan. Ular barvasta gavdali, qirraburun, ko'zlari ham yirik kishilM qiyofasida tasvirlangan. Ularning ichki dunyosi, harakatlari bill qarashdayoq ko'zga tashlangan holatlari va kiyimlari orqali akJ ettirishga harakat qilgan. Ba'zi bir kishilar boshini oltin olov tasviTM o'rab turibdi. XII-XIII asrlar arab miniaturalarning obrazli qurilishiJ «Ming bir kecha» ertaklaridagi mavjud va fantastik, yorqin va ta'sirchan rang-barang lavhalar bilan ham tenglashtiriladi. AralB miniaturalari feodalizm davrining Sharq tarixida kitob bezakchiligining bizgacha ilk ma'lum bo'lgan bir bosqichidir.

Eron miniatyura maktabi. Osiyoda eng yirik davlatlardan hisoblangan Eron insoniyat taraqqiyotning eng qadimgi markazlaridan biridir. Bu yerda necha ming yillar davomida me'morchilik, ulkan qurilishlar va qoyalargai ishlangan monumental relyeflardan tortib, nozik toshdan o'yib ishlangan buyumlar, sopol idishlar va ajoyib miniaturalargacha yaratildi. Eron miniaturasini ko'zdan kechirib chiqishdan avval qisqa bo'lsa-da, tarixga nazar tashlash joizdir. VII asrning o'rtalarida Eron arablar tomonidan bosib olinib, arab xalifaligiga qaram bo'lib qoldi. Eron bu qaramlikdan IX-X asrlardagina ozod bo'ldi. Arablar o'zlari bilan yangi islom dinini olib kelishdi. Islom dini mahalliy badiiy an'analarning yo'nalishiga katta ta'sir qiladi: binolarning yangi tipi bo'lmish masjidlarni qurish shart bo'ladi, tasviriy san'atni rivojlantirishni cheklaydi (inson qiyofasini tasvirlashni man qiladi); bezakli naqsh san'atining rivojlanish surati tezlashadi. X asrning boshlarida Eronning sharqiy viloyatlari markaziy osiyoliklar hokimiyati

tepasida turgan somoniylarga yon bosadi. Buning oqibatida Markaziy Osiyo va Eron xalqlarining madaniy aloqalari yo'lga qo'yiladi. X-XIII asrlarda feodalizmning rivojlangan davri Eron san'atining rivojlanishida eng muhim bosqich bo'ldi. Chunki bu davrda me'morchilikning asosiy shakli, tasviriy san'at, badiiy hunarmandchilik ravnaq topadi. Bu o'zgarishlarning hammasi Eron shu vaqt ichida ikki marta XI asrda saljuqiy turklari va XIII asrda mo'g'illar tomonidan ayovsiz bosqinchilik yurishiga uchragan og'ir tarixiy davrlarda yuz beradi. Ammo mamlakat uchun eng og'ir bo'lgan paytda ham xalqchil, hayotbaxsh manbalar chinakam san'at asarlarining yuzaga kelishiga sabab bo'ldi. San'atlar ichida, eng avvalo, Eronning ajoyib she'riyati barq urib rivojlandi. Eron adabiyotidagi mashhur «Shohnoma» dostonining muallifi Abulqosim Firdavsiyning bu borada tutgan o'rnini alohida ta'kidlash lozim. XI-XII asriar mobaynida faylasuf shoir Umar Xayyomning o'sha davr uchun yangilik bo'lgan chuqur mazmunli ruboiylari dunyoga keladi. XIII-XIV asriar esa «Guliston» va «Bo'ston» nomli o'lmas asarlar muallifi shayx Sa'diyning nomi bilan mashhur. Ularning asarlari eng mohir hattotlar tomonidan mehr-muhabbat bilan ko'chirib kitob qilingan, ajoyib miniaturalar bilan bezatilgan, qimmatbaho muqovalarga o'ralgan. Eron miniatura san'ati dunyoviy rangtasvirning eng yorqin tarixiy sahifalaridan biridir. Bu san'atning bizgacha yetib kelgan birinchi yodgorliklari XI asr boshlariga taalluqlidir, ammo miniatura janrining sosoniylar davridayoq (III-VII asriar) mavjud bo'lganligi haqida ham ma'lumotlar bor. Fors miniaturasi kitob illustratsiyasi shaklida yuzaga kelib, to XVI asrgacha ham kitob va qo'lyozma varag'i bilan uzviy bog'liq holda rivojlanadi. Katta shaharlarda, hukmdorlarning saroylarida, mansabdor shaxslarda kitoblarni ko'chirish va bezatish bilan shug'ullanadigan katta-katta ustaxonalar bo'lgan. Qadimgi Eronqo'lyozmalari, muqovasining rang-barangligi, nafis yaltiroq qog'ozgal yozilgan nasta'liq husnixatining nafisligi, miniaturalarning yorqid bo'yoqlari va naqshin bezaklari hamon kishi diqqatini o'ziga tortill keladi. Shuni ham aytib o'tish lozimki, Eron miniaturasi va undagl matn parchasi orasida o'ziga xos uyg'unlik mavjud. Mineral bo'yoqlan tuxumning oqida yoki o'simlik mumida

eritilib ishlatilgan, rasmininJ ba'zi bir joylariga tilla va kumush suvi yugurtirilgan. Qog'oz va tayyon surat tog' billuri yoki qimmatbaho qizil tosh, aqiq bilan jilolangan. Qo'lyozma kitobning zarvarag'i rang-barang ornamental naqshlar bilan o'ralgan. Sahifalarning hoshiyasi o'simliklarni tasvirlovchi naqshlar va hayvonlar shakli bilan to'ldirilgan bo'lib, oqish rang tilla suvi yoki zarhal bilan qoplangan. Teridan qilingan muqovalar esa tillaj qo'shilgan naqshlar bilan zarb qilingan.

Eron miniatura janrining turli davrlardagi rivojlanish jarayonidal alohida maktablar tashkil topib, ular har bir davrda eng asosiyl yetakchi dargohga aylangan. Masalan, XIV asr oxirida Eron miniatura san'atida Sheroz maktabi yuzaga keladi. Janubiy Eronning bu shahri, mashhur shoirlar Sa'diy va Hofizning vatani bo'lmishj Sheroz bir necha asrlar davomida madaniyat va san'at markazi bo'lib kelgan. Mahalliy hukmdorlar homiyligida adabiyot, she'riyat va rangtasvir san'ati barq urib rivojlandi. 1370-yilda «Shohnoma»| asariga ishlangan illustratsiya (Istambul, To'pqopu muzeyi) Sheroz miniaturasining ilk namunasidir. Bu asar kompozitsiyasining juda ham soddaligi - bir oz primitivlik, manzara fonlarining rivojlanmaganligi, bo'yoqlar uyg'unligining sustligidan dalolat beradi. Shunga qaramasdan, Sheroz maktabining ilk miniaturalarida biz aniq, lo'nda va ayni paytda o'ta soddalikni ko'ramiz.

1.2 Miniatyura maktablarida yaratilgan asarlardan namunalar va ularning tahlili.

TURK VA OZARBAYJON MINIATURA MAKTABLARI

HAQIDA

Turk miniatura maktabi Kichik Osiyo yarim orolida qadimdan xetlar (eramizdan avvalgi XIX asr), Mitanni (eramizdan avvalgi XIX asr), Urartu (eramizdan avvalgi XI-XII asrlar) davlatlari bo'lgan, so'ng bu yerlar ahamoniylar, salavkiylar, makedoniyalik Iskandar, Rim imperiyalariga qaragan. Bu hoi turk xalqi madaniyatini, san'atini o'ziga xos tarzda rivojlanishini belgilab beradi. XV asr boshlarida yashagan ozarbayjon olimi Abdurashid Bokuviy Turkiyaning qadimiy shaharlaridan Istambulning tarixi haqida quyidagilarni yozgan. «Qustantiniya shahriga qustantinning Sivarius ismli o'g'li asos solgan. Bu Shobur Zulaqtof zamoni (240-272-yillar) edi. Devori bir farsahcha keladigan shoh qal'asi, qal'ada o'nta eshikli, oltin qubbali shoh ibodatxonasi bor. Eshiklarning to'rttasi kumushdan. Ibodatxonada balandligi va eni to'rt gaz keladigan taxt o'rnatilgan. Taxt gavhar va yoqutlar qadab bezalgan. Ibodatxona devorlari oltin va kumushlarda naqshlangan...» Ushbu ko'chirma, shuningdek, Turkiya hududida saqlanib qolgan me'morlik obidalari va tasviriy san'at asarlari qadimda bu yerda Yunon madaniyati ta'siri bo'lganidan dalolat beradi. Turkiyaning o'ziga xos san'ati XV asrga kelib yanada rivoj topdi. Istanbul shahrida aralash uslubda masjidu madrasalar, ko'shk va turbatlar qurilib, shahar devorlarining uzunligi o'n besh farsahga yetkazildi. Vizantiya imperiyasi davrida qurilgan Avliyo Sofiya ibodatxonasi masjidga aylantirildi. Uning gumbazi 65 metr, eni 32 metr bo'lib, oltin, kumush yordamida devoriy naqsh va suratlar, qimmatbaho toshlar bilan bezatilgan edi. Istambuldagi To'pqopu saroyi 1466- yilda qurila boshladi, bu yer turk sultonlarining taxtgohi bo'lib kelgan. Ma'lumki, turk hunarmandchilik buyumlari chiroyli badiiy bezaklari, naqshlari bilan jahon bozorida yuqori baholanar edi. Chunonchi XIV asrning 30-yillarida Kichik Osiyoda bo'lgan arab sayyohi Ibn Batuta Kone va Sivas shaharlarida to'qilgan ajoyib turk gilamlarini ko'rib hayratga tushgan. U yana Arzinjonda mis konlari bo'lib, hunarmandlar undan turli-tuman, gulli ro'zg'or buyumlari, idish va shamdonlar yasaganini yozadi, Dunyoning ko'pgina muzeylarida saqlanayotgan bunday buyumlar

namunalari o'sha davr turk hunarmandlarining yuksak san'atidan guvohlik beradi. Miniatura san'ati esa Mahmed II (1451-1481) zamonida juda taraqqiy etdi. U tuzdirgan (Fotih albomi) Istanbul albomlari)mi bilan mashhur muraqqa (albomlar)dagi miniaturalar ko'proq lirik mavzularga bag'ishlangan. Mahmed Sulton ko'pgina san'at obidalarini nobud qilgan bo'lishiga qaramay, o'z saroyida ko'plab musavvir va xattotlarni to'plab, ularga homiylik qila boshlagan. Uning saroyida ishlovchi musavvirlarning shuhrati hatto chet el hunarmandlarining ham e'tiborini tortadi. Italiyalik musavvirlardan Kostinso de-Ferrar (1300-1475), Bertoldo Jiovanni (1420-1491) va Gentile Bellini (1429-1509)lar uning saroyiga tashrif buyurishadi. Mahmed II ga, ayniqsa Gentile Bellini yoqib qoladi. U Venesiyaga iktub yo'llab, Bellining Istanbulda bir oz turishi uchun ruxsat ii. Sulton Ferrar va Jiovanni Mahmedning suratini kumush medalga tushirishadi. Saroy me'mori Sinonbey ham Mahmed tasvirini metalga zarb qiladi. U asli 1498-yili Qaysar shahrida tug'ilib, yoshligida botir jangchi bo'lgan. So'ng u o'zining ajoyib quruvchi ekanini namoyish etdi. Sinonbey o'zi haqida shunday yozgan: «Men Abdumannon o'g'li bosh me'mor Sinon, Sulton Salim zamonida devshirma saralovi (yosh o'smirlarni yanicharlikka olish)boyicha Istanbulga keldim. Marhum Sulaymon shoh zamonida yanichar sifatida Korfay Bol va qora Bog'don yurishlarida ishtirok etdim. O'sha yili saroyda bosh me'mor etib tayinlandim va olloh inoyati ila ko'plab imoratlar qurdim». Manbalardagi ma'lumotlarga qaraganda, uning rahbarligi va ishtirokida 81 jome masjidi va 50 mahalla masjidi, 55 madrasa, 19 maqbara, 17 imorat, 3 shifoxona, osma ko'prik, 8 ko'prik, 17 karvonsaroy, 32 saroy, 33 hammom tokazolar qurildi. Ayniqsa, Shahzoda (1548), Sulaymoniya (1550- 7), Salimiya (1569-1575) masjidleri me'mor shuhratini olamga yoydi. Endernadagi Salimiya masjidi to'rtburchak shaklda bo'lib, in gumbaz atrofini oltin minora o'ragan. Zamondosh quruvchilardan biri bu masjidni ta'riflar ekan, buni inson qo'li yaratgan emas, osmondan tushgan deb yozadi. Sinonbey qurgan imoratlar Rim va Kavkazda saqlanib qolgani diqqatga sazovor. Bu Rossiya podshosining ham turk me'morlariga tan berganligidan guvohlik beradi. Tarixchi Sa'diddin o'zining

«Zubdat ut-tavorix» da Iznik shahriga sulton Salim I tomonidan Tabriz shahridan kulol, koshinkorlar kelganini yozadi. Koshin san'ati va kulolchilik hunari Iznik shahri dovrug'ini oshiradi. 1589-yili Sulton Murod III shahar hunarmandlarining bundan buyon yolg'iz saroy uchun ishlashlari lozimligi haqida farmon beradi. Istambuldagi qal'ai chiniy shu davrda bunyod etilgan. Tarixchi Evliya Chalabiy, Iznik hunarmandlarning lagan, tovoq va ko'zalarini maqtab, butun usmoniylar davlatidagi naqshin idishlar shu yerda yasalgani haqida yozgan. Iznik koshinlari masjid va saroylar devorlarini bezash uchun ishlatiladi. Iznik idishlarida hayvonlar tasviri bilan birga odam surati ham uchraydi. Shoyi va kimxob matolarini ishlab chiqishda Bursa va Uskyudar korxonalari shuhrat qozongan. Bir hujjatda sulton saroyida 1545-yil 105 nafar; 1557-yili 146 nafar shoyi va kimxob to'quvchi usta ishlagani qayd etilgan. Turklar bu matolarning atlas, kimxob, dabo, sorang, chatma, bonak, muqaddam, qutniya turlarini ishlab chiqqanlar. Matoga oltin va kumush iplar qo'shib to'qilgan. Turk shoyi va duxobalari jahon bozorida yuksak baho olgan.

XVI-XVII asrlarda turk gilamlarining qadri boshqa shaharlarda ham ortadi. Ko'pchilik Yevropa musavvirlari asarlarida bunday gilamlarning tasvirlanishi fikrimizning dalilidir. Sulton saroyidagi naqqosh va musavvirlar uchun ham alohida ustaxona bo'lgan. Bir hujjatda 1525-yil bu ustaxonada naqqosh va musawirlardan 29 usta va 12 xalfa bo'lgani, bulardan besh nafari eroni, ikki nafari arab, ikki nafari cherkes, biri venger va biri moldavan ekani qayd etiladi. O'sha davr miniaturalari o'zida Markaziy Osiyo va Eron miniatura maktablarining ba'zi san'atkorlik va shakl xususiyatlarini mujassamlashtirgan bo'lsa ham, Markaziy Osiyo miniaturalaridagi kabi ranglarning nafis jilosi, murakkab geometrik naqshlardan foydalanish, nozik chiziqlar ma'nodorligi kabi jihatlarni kam uchratamiz. Turk miniaturalarida biz keskin chiziqlar, jiddiy mavzu, bir oz ko'proq mo'yqalam harakatlarini ko'ramiz. Turk miniaturalariga yorqin ranglardan foydalanish, ko'proq oltin va kumush ranglar ishlatish xosdir. Turk olimi Mustafo Daftariy 1597- yili Sulton Murod III uchun «Holoti hunarvaron» nomli katta tazkira tuzdi. Unda butun Sharqda mashhur musavvir va

xattotlarning tarjimai hollari va ijodiga doir qisqa ma'lumotlar jamlangan. Jahondagi barcha san'atshunoslar o'z ishlarida bu manbaga qayta- qayta murojaat etdilar. XV-XVI asr boshlarida tasvir etilgan Nizomiy Ganjaviyning «Xusrav va Shirin» dostonida (To'pqopu saroyi muzeyi) 15 ta miniatura bor. Birinchi miniaturada Xusrav ustozi Buzruk Umid bilan qasr oldidagi gilamda o'tirgan tasviri. Atrofida yaqinlari. Qolgan miniaturalar Shohning Xusravga Shirin tasvirini taqdim qilayotgani; Xusravning cho'milayotgan Shirinni kuzatayotgani; Xusrav va Shirinning chavgon o'yini, kuy tinglashayotganini tasvirlaydi. Personajlar kiyimi turkcha, tasvir uslubi esa Markaziy Osiyonikiga o'xshash. XVI asrning oxiriga bir miniatura Isoning farishtalar hamrohligida yerga tushuvi tasvirlangan. U masjid mezasiga qo'nmoqda. Qanotli farishtalar rangli kiyimlarda, devor oq, osmon oltin rangda, Iso qora turk kiyimida, boshida oq salla.

Sulton Sulaymon I 1534-1536-yillarda Eronga yurish qilganda chi Matrakchi Nazuh unga hamroh bo'ladi. Sulton buyrug'i bilan sib o'tgan manzillar tasviridan iborat «Kitob ul-manozil» asarini i. Kitobni noma'lum rassom miniaturalar bilan ta'mir etadi. labki sahifalarda Istanbul va Galata ko'rinishi ishlangan. Butun don imoratlar tasviri bilan to'lgan. Masjidlar esa alohida atilgan. Devorlar sarg'ish, tomlar esa qizg'ish rangda. Bosfor ;iz ko'k, yelkanli kemalar qoramtir rangda. Keyingi ituralarda ziyoratchilarning sahroda yurishi, hovuz va unga ladigan anhuri, anhor ustidan o'tgan torgina ko'prik iangan.

I asrning ikkinchi yarmida yozilgan Sulaymon I shohligiga doir asarida Eron elchisini qabul qilish marosimini tasvirlovchi miniatura sultonning chehrasi aniq chiqqan. Uning yonida qo'lida lochin tutgan yanicharlar. O'rtada saroy ahli, ular elchining qo'lidan tutib, unga yaqin kelishmoqda. Boshqa suratda Kipr qal'asi Sant Elmonning qamal qilinishi ko'rsatilgan. Uchinchi miniatura, Drava daryosini kechib o'tish haqida. Qolganlarida venger qal'asi, Sigetvar qo'riqchi kemalari, lashkar yurishi va hokazolar tasvirlangan. Keyingi ikki miniaturada Sulaymonni ko'mish marosimi va Istnbuldagi Sulaymoniya masjidi tasvirlangan. Murod III (1574-1595) zamonida «Shohnoma» asari yaratildi. Uni ozarbayjonlik

bir musavvir miniaturalar bilan bezaydi. Birinchi zarvaraqa 1576-yilning 12-mayidagi harbiy ko'rik tasviri. Ko'rik Eron shohi Tahmosibning elchisi To'qmoqxon uchun uyushtiriladi. oldidan piyoda yanicharlar o'tib bormoqda, yelkalarida miltiqlar, sipohiylar esa serhasham kiyimlarda, katta sallalar o'rashgan. Ba'zilar sovit va javshan kiygan, qo'llarida nayza. Tasvirlar pog'onama-pog'ona beriladi, sahifa yuqorisida saroy, yanicharlar, lashkarboshilarning kiyimlari ko'rkamroq, qurol, kiyimlar, bayroqlar oltin yoki kumush rangda. Ikkinchi miniaturada Kars shahrini qamaldan ozod etish tasvirlanadi; tepada devor bilan o'ralgan shahar, ichida uylar, masjidlar, quyisida turk lashkargohi.

Miniaturada murakkab mavzu ustalik bilan ifoda qilingan. Ko'chalar bo'm-bo'sh, nayzalar dushman boshlariga qadalgan, saropardada lashkarboshilar bilan vazir o'tiribdi. Hilpirayotgan turk bayroqlari g'alaba timsoli. Uylar, odamlar timsoli mohirona joylashtirilgan.

1550-1590-yillarda ko'p jildlik «Hunarnoma» asari yaratiladi Uni musavvir Usmon bezagan. Saqlanib qolgan ikki jildida 160 miniatura bor, ularda usmoniylar davlatining paydo bo'lishidan tortib, XVI asrning ikkinchi yarmigacha bo'lgan hayot lavhalari tasvirlangan.

Tasvir mazmunini kuchaytirish maqsadida musavvir Usmon manzaraga bir necha epizod qo'shadi, sahifa yuqorisida saroy. Imoratlar tomi qizg'ish, tog'lar ko'kish. Shular fonida qora chodirlar va sahrodagi sarg'ish toshlar jozibadorligi ortgan. Usmon asarlarida rang palitrasining boyligini shayx Abdullaning Sulaymon I tomonidan qabul qilinishi tasvirlangan miniaturasida ham ko'rish mumkin. Ohangdosh ranglar ustalik bilan topilgan. Kitobda harbiy mavzudagi jang sahnalari ham bor. Vena shahrining turklar tomonidan olinishi va hokazo. Usmon Murod III hukmronligi tarixiga doir asarga ham 400 dan ortiq miniatura chizadi. Musavvir sulton sha'nini ulug'lovchi tasvirlar bilan birga xalq hayotiga doir sahnalar ham yaratdi. Tantanalar va sayllar haqidagi miniaturalar mahorat bilan ishlangan. Usmonni boshqa turk musavvirlari bilan taqqoslab, uning iqtidori keng, har qanday

mazmunni ustalik bilan tasvirlay olishi va san'atkorligini ko'rsa bo'ladi. Uning asarlari Usmonli turk madaniyati tarixi uchun qimmatbaho manbadir.

Janr ko'lamining kengligi bilan ham Usmon ijodini turk miniaturachiligining cho'qqisi, desa bo'ladi. U qator portretlar ham yaratdi. Xusrav va Sulton Salim II portretlari shular jumlasidandir. ayniqsa, uning ertakchi-qiziqchi La'linqabo portreti diqqatga sazovor. Bu yerda ortiqcha hashamdorlik yo'q. Qotmadan kelgan chol, qoramtir kiyimda odmi tasvirlangan, so'l qo'lida aso, oldinga intilib, o'ng qo'lini cho'zgan holda turibdi, chehrasi ma'nodor. musavvir zukko va irodali odamning ochiq chehrasini ifodalay olgan. Turk tasviriy san'atining yana bir yirik vakili Nigoriy (Rais Haydar)dir. U 1492-yilda G'alatada tug'ilib, 82 yoshida vafot etgan. oshligida jasur dengizchi sifatida ko'p janglarda qatnashib, kapitan unvonini oladi. Sulton Salim II uning kema haydash qo'llanmasiga suratlar chizganini ko'rib, saroyga bosh musavvir etib tayinlanadi. O'z iste'dodi bilan u ikkinchi Behzod (Behzodi soniy) laqabini oladi.

Istambulning To'pxona mahallasida Sulton, Nigoriy uchun tasviriy san'at va kitob ustaxonasi qurdiradi. Bu yer san'at mavzusidagi majlislar o'tadigan joyga aylanadi. Nigoriyning ko'plab asarlari saqlanib qolgan bo'lib, ularning barchasi turk miniaturasining o'ziga xos xususiyatlarini mujassam etgan. U yaratgan sulton Sulaymon portreti (To'pquroq saroyi muzeyi) realistik yaratilgani bilan ajralib turadi. Sahifaning qoramtir fonida sulton tasviri, u ko'k shoyi kiyimda, boshida katta oq salla. Uning ortida ikki qurolli jangchi. Keksayib qolgan bo'lishiga qaramay chehrasida bardamlilik va tetiklik etib turibdi. Nigoriy suratni sultonning o'ziga qarab chizgani va uning ichki dunyosini ochishga intilganini ko'ramiz. U Salim, Xayriddin, Barbarossa portretlarini ham shunday mahorat bilan chizadi. Turk hattotlik san'atining o'ziga xos maktabini yaratganlardan biri Shayx Hamidulla (1436-1519)dir. Uning ota va onasi asli buxorolik bo'lib, hayot taqozosi bilan Amasega ko'chib ketadi. Shayx Hamidulla shu yerda tug'iladi. U 47 ta Qur'on va ko'pgina boshqa badiiy asarlarni husnixatda ko'chirgan. U ko'chirgan qo'lyozma kitoblarda yigirmadan ortiq husnixat turini ko'rish mumkin. Mazkur

musavvir va xattotlardan tashqari turk 3ni saroyda Markaziy Osiyo va Xurosonda ijtimoiy voqealar tufayli ketib qolgan san'atkorlar ham ishlagan. Musavvirlardan Bobo Naqqosh, Shayx Mustafo Tojiddin, Girehbandiy, Abdulg'ani, Mir Oqo, Shayx Kamoliy, Shohquli kabilar shular jumlasidandir. Tadqiqodchilarning aniqlashlaricha, Xuroson va Markaziy Osiyodagi siyosiy vaziyatning keskinlashgani tufayli umrining oxirlarida Istambulga ketib qolgan mashhur olim Ali Qushchi o'zi bilan ko'pgina tasvirli kitoblarni olib ketgani ma'lum bo'lmoqda. Turk san'atshunoslarining tadqiqotlariga qaraganda, Istambulning To'pqopu saroyi muzeyida va Avliyo Sofiya muzeyida Samarqand, Xurosonda kitobat qilinib, miniaturalar bilan bezalgan yuzga yaqin yozma va muraqqalar avaylab saqlanmoqda. To'pqopu saroyi muzeyida saqlanayotgan «Shohnoma» (№1479), Nizomiyning Xamsa»si (R-857), yuz varaq, 650 suratdan iborat Boysunqur Mirzo albomi (№2152), Amir Temur va temuriyzodalar suratlaridan iborat muraqqalar (№ 2153, 2160, 2161), Bahrom Mirzo albomi 154), Shoh Ismoil albomi (№2138) va o'nlab Ulug'bek Mirzo lulton Husayn Mirzo muhrlari chekilgan qo'lyozmalar shular jumlasidandir.

OZARBAYJON MINIATURA MAKTABI

Yaqin va O'rta sharq xalqlari tasviriy san'at tarixida Ozarbayjon miniatura maktabi (asosan Tabriz shahrida XIV-XVI asrlar davomida o'zining yuksak taraqqiyot bosqichiga ko'tarilgan) Arab, Eron, Turk, Markaziy Osiyo va hind miniatura maktablari qatorida muhim o'rin tutadi. O'rta asrdagi diniy ta'qib va tazyiqqa qaramay Ozarbayjon musavvirlari Sharq adabiyoti daholarining o'lmas asarlarini hamda nodir qo'lyozmalarini nafis mo'jaz rasm - miniaturalar bezash bilan shug'ullanaverganlar. Ayniqsa, Abulqosim Firdavsiyning «Shohnoma», Nizomiy Ganjaviyning «Hamsa», Hofiz va Sa'diy Sheroziylar, Amir Xusrav Dehlaviy, Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiyning bir qancha qo'lyozmalariga chizilgan miniaturalar jahon tasviriy san'atining noyob durdonalari qatorida munosib o'rin egallab turadi. Ma'lumki, Yaqin va O'rta Sharqda XII-XIII asrlar davomida Bog'dod miniatura rassomchilik maktabi yetakchi bo'lgan. Ayni shu vaqtda boshqa madaniyat markazlarida ham mahalliy miniatura rassomchilik

maktablari bo'lganligi shubhasiz. Ayniqsa, XIV asr boshida Janubiy Ozarbayjondagi Tabriz miniatura maktabi gullab-yashnadi. Bu davrda mashhur tarixchi va davlat arbobi Fazlulloh Rashididdin nigorxonalarida turli-tuman tarixiy asarlar qo'lyozmasi qayta-qayta ko'chirilib, nafis mo'jaz rasmlar bilan bezatilar edi. XIV asr oxirlarida yirik madaniyat markazlari Bog'dod, Sheroz va Hirot shaharlarida ham mustaqil miniatura rassomchilik maktablari mavjud edi. Rassomlar hozirgi Afg'oniston hududida joylashgan o'sha vaqtdagi Xuroson davlat poytaxti Hirot shahrida XV asrda, xususan XV asrning ikkinchi yarmi va XVI asr boshlarida, o'z davrining beqiyos rassomlari ustoz Kamoliddin Behzod rahnamoligida ijod qilishardi. Shuni alohida qayd etish lozimki, Hirot miniatura rassomchilik maktabi Yaqin va O'rta Sharq miniatura maktablari taraqqiyotiga juda katta ijobiy ta'sir ko'rsatdi. XIV- XV asrlarda qadimiy madaniyat markazlaridan bo'lmish Buxoro va Samarqand shaharlarida ham mahalliy miniatura rassomchilik maktablari bo'lgani to'g'risida ko'plab tarixiy ma'lumotlar mavjud. XIII asrda Janubiy Ozarbayjonning Tabriz, Marog'iy va Ardebil shaharlari yirik madaniyat va savdo-sotiq markaziga aylandi. Chunki bu shaharlar asosan serqatnov karvon yo'llari o'tadigan yerlarda joylashgan edi. Bundan tashqari, ayniqsa Tabriz shahrida katta markazlashgan davlatlar Xulagu mo'g'il Ilhonlari (1256-1340), choboniylar (1340-1357), jaloiriylar (1360-1410), qora quyunli (1410-1468) va oqquyunlilar, safaviylar (1502-1576) hukmronligi davrida poytaxt shahar bo'lgani sababli, bu yerda iqtisodiy va madaniy hayotning yuksak taraqqiyoti uchun shart-sharoitlar yaratilgan edi. Tabriz hamda Marog'iy shaharlarida intilgan ko'plab tarixiy va badiiy adabiyot namunalari ajoyib miniaturalar bilan bezatilar edi. Shuningdek, bu davrda Shirvon shahrida yaratilgan nodir qo'lyozmalar ham bizgacha yetib kelgan. XIV asr ikkinchi yarmida Janubiy Ozarbayjon shaharlarini Sulton Uvays Jaloir egallab oladi. Sulton xattot va rassomlarga homiylik qilib, shuningdek o'zi ham xattotlik bilan shug'ullangan. Uning davrida yashab ijod etgan musavvirlardan bin Ustod Shamsiddin bo'lib, bu mohir usta Abdilahay va Junaid Bog'dodiy kabi rassomlarga ustozlik qiladi. Jaloyirlarning so'nggi vakili Sulton Ahmad ham

xattotlik va rassomlikka juda qiziqqan. U hukmronlik qilgan davrda Abdulhay va Junaid Bog'dodiyilar o'z san'atlarini namoyon qiladilar. Xattotlar, rassomlar hayoti va ijodiga bag'ishlangan «Haloti hunarvaron» («Hunarmandlar ahvoli») nomli risola muallifi Do'st Muhammad Heraviy musavvir Abdulhayning «Abusaidnoma» kitobi qo'lyozmasiga, Junaid Bog'dodiy esa Xoja Kirmoniyning 1396-yili kitobat qilingan asari qo'lyozmasiga nafis rasmlar chizganligi to'g'risida ma'lumot bergan. Bulardan tashqari Nizomiy Ganjaviyning «Xusrav va Shirin» dostoni, Fazlulloh Rashididdinning «Jam'i ut-tavorix» asari qo'lyozmalari ham nodir miniaturalar bilan ziynatlangan.

XV asr Tabriz miniatura rassomchiligi taraqqiyoti qoraqyunli va oqquyunlilar hukmronligi davri bilan bog'liq bo'lib, asosan XIV asr tasviriy san'at an'alarini rivojlantiradi. Bu davrda Tabrizda yashab ijod etgan san'atkorlar orasida eng mashhuri Pir Said Ahmad Tabriziy bo'lib, turk tarixchisi Mustafo Alining guvohlik berishicha, u Kamoliddin Behzodga ustozlik qilgan ekan. Qoraqyunlilar sulolasi hukmronligi davrida yaratilgan rasmlar nodir qo'lyozmalardan 1468- yili Shemahada kitobat qilingan antologiyani, Abulqosim Firdavsiy «Shohnoma» asarining Parijdagi Demot shaxsiy majmuasidagi nusxasini, Istambuldagi «Evkaf» muzeyida saqlanayotgan 1456-yili xattot Abdurahmon Xorazmiy tomonidan ko'chirilgan kitoblarni qayd etish mumkin. Ozarbayjon tasviriy san'ati tarixida Safaviylar hukmronligi davri alohida sermahsulligi bilan ajralib turadi. Chunki nisbatan markazlashgan feodal davlatning tashkil topishi (bu davlat hududiga asosan Ozarbayjon, Eron va qisman Kavkaz kirgan edi) hukmron sulola ayrim vakillarining turli tasviriy san'at sohalariga homiyligi va shaxsiy qiziqishi, e'tibori ma'lum darajada kitobat, xususan miniatura rassomchiligi taraqqiyoti uchun ham yaxshi ijodiy imkoniyatlar yaratilishiga olib kelgan edi. Safaviylar sulolasi hukm surgan davr Tabriz miniatura rassomchiligi maktabi uchun yangi badiiy uslubining shakllanish, rivojlanish va gullab-yashnash davri edi. Ozarbayjon musavvirlarining bu yangi uslubi o'zining o'ta dekorativ yangi obrazlar silsilasi, boy va yorqin ranglar jilosi, chiziqlarning juda nozikligi, go'zal va betakror

naqshlari, o'ziga xos kompozitsion yechimlari, shakllarning shartliligi bilan jozibalidir. Shuningdek, bu usulning muhim xususiyatlaridan yana biri shundaki, ularda badiiy estetik talablarga rioya qilingan holda barcha davr qahramonlariga o'z zamonasi ruhini singdirishdir. Bu davr rasmlarini alohida ajratib turadigan xususiyatlardan biri, ulardagi an'anaviylik, qizil boshlar, bosh kiyimlar uchi uchun qizil qulohli, maxsus uslubda o'raladigan oq salla tasviri mavjudligidir. XVI asr Tabriz miniatura rassomligining yangi badiiy uslubi, mavjud mahalliy rassomchilik an'alarini rivojlantirish va boshqa mashhur miniatura rassomchilik maktablari, eng awalo XV asr ikkinchi yarmi va XVI asr boshlaridagi Hirot miniatura rassomchiligi ijodiy muvaffaqiyatlaridan bahramand bo'lish, o'rganish, o'zlashtirish, juda katta ijobiy ta'sirlanish, barcha badiiy va texnik yutuqlarni o'z davri badiiy estetik talablariga mos keladigan qilib qayta ishlash manbaida yuzaga keldi.

Safaviylar sulolasi asoschisi Shoh Ismoil (1502-1524) maxsus san'at ustaxonalari ochtirib, ularda turli badiiy gazlamalar, gilamlar to'qilishini yo'lga qo'ygan. Uning o'zi shoir bo'lib, ozarbayjon va fors tillarida she'r bitgan, xattotlik va rassomlik namoyandalariga juda katta e'tibor bilan qaragan. Shuning uchun bo'lsa kerak, xalq orasida bir afsona to'qilgan. Bu afsonaga binoan Shoh Ismoil turk hukmdori Sulton Salim (1512-1520)ga qarshi jangga ketish oldidan ustod Kamoliddin Behzodni dushman qo'lga tushib qolishidan xavfsirab, qandaydir bir g'orga berkitgan, jangdan qaytib, «Behzod tirikmi?» deb so'raydi. Shoh Ismoil ustod Behzodni o'z mulki va xazinasidan ham a'lo ko'rgan ekan. Shoh Ismoil ustod Behzodni juda hurmatlab, maxsus farmonga binoan uni 1522-yili saroy kutubxonasidagi barcha kitobat san'ati ahliga bosh mutasaddi qilib tayinlagan. Bu davrda Tabrizdagi Saroy kutubxonasida ozarbayjon musavvirlari bilan yonma-yon mohir rassomlar Qosim Ali, termizlik Mir Mansur musavvir, Shayxzoda Isfahoniy, Haydar Ali Turbatiy kabi ko'plab noyob iste'dod egalari yashab ijod qilganlar. Bu rassomlar guruhi tomonidan yaratilgan juda ko'p nodir qo'lyozmalar boshqa qimmatbaho san'at asarlari qatorida turk hukmdori Suit on Salim tomonidan Tabrizdan Istambulga olib ketilgan bo'lib, Ozarbayjon

miniatura rassomchiligining ajoyib namunalari hamon shu joyda saqlanmoqda. Shoh Ismoil hukmronligi davrida Tabrizda nafis mo'jaz rasmlar bilan ziynatlangan nodir qo'lyozmalarga Abulqosim Firdavsiyning «Shohnoma», Sa'diy Sheroziyning «Bo'ston», Nizomiy Ganjaviyning «Xamsa» asarlari nusxalari kiradi. San'atshunoslarning fikricha, Tabrizda XVI asr boshlarida yaratilgan bu nodir qo'lyozmalarga ishlangan miniaturalar badiiy uslubi jihatidan o'sha davrdagi Hirot va Sheroz miniatura rassomlarining ishlaridan alohida ajralib turadi. Yangi rassomchilik badiiy uslubi Nizomiy Ganjaviyning «Xamsa» asarining XV asr oxiri va XVI asr boshlarida kitobat qilingan. Hozirgi kunda ilgari Turkiya poytaxti bo'lgan Istambul shahridagi Topqopu Saroy muzeyida saqlanayotgan, uch musavvir tomonidan nafis miniaturalar bilan ziynatlangan nusxada yaqqol ko'zga tashlanadi. Bu nodir qo'lyozma rasmlarining mualliflarini uslubi jihatidan uch guruhga ajratish mumkin. Ularning kompozitsiyalarida, manzara tasvirlarida, obrazlar silsilasida o'ziga xos originallik mavjud. Ayrim miniaturalar juda katta mahorat bilan yaratilgan bo'lib, rasm chiziqlarining nozikligi bilan ajralib turadi. Bunday miniaturalar muallifi ko'p figuralik kompozitsiyalarning original yechimini topuvchi, tasvirlanayotgan me'morlik obidalarini va qismlarini katta aniqlik bilan chizadigan, Hayotiy manzaralarni ta'sirchan va ifodali qilib yarata oladigan san'atkor sifatida namoyon bo'ladi. Barcha miniaturalarda kishilar qiyofasi, eng muhim personajlar obrazi juda ifodali, ta'sirchan, hayotiy yaratilgan. Albatta, bu rasmlarda, ayrim kishilar tasvirida ular nisbatan past bo'yli, ba'zi rasmlarning chiziqlarida nafislik etishmaydi. Shunday boisa-da, bu miniaturalar o'sha davr Sheroz a Hirot miniatura rassomchiligi asarlaridan o'zlarining badiiy xususiyatlari bilan farq qiladi. Shoh Ismoilning o'g'li va taxt vorisi shoh Tahmosib (1524-1576) hukmronligi vaqtida Tabriz miniatura rassomchiligi maktabi o'z taraqqiyotining eng yuksak va sermahsul tasvirini boshidan kechiradi. Chunki Shoh Tahmosib yoshligidan rassomchilik va xattotlikka qiziqib, ustoz Sulton Muhammaddan saboq oladi. Uning eng hurmatli rassomi ham ustoz Muhammad bo'lgan. Ayrim mutaxassislar, shaxsan turk tarixchisi Mustafu Ali tomonidan ustod Kamoliddin

Behzod kabi iste'dodli deb tan olingan bu ustoz rassom XVI asr Tabriz miniatura rassomchilik maktabi badiiy uslubning shakllanishida juda katta rol o'ynagan. Ustoz Sulton Muhammadning atoqli san'atkor sifatida asosiy xizmati shundaki, u hatto an'anaviy mavzularga ham ijodiy yondashib, o'ziga xos badiiy obrazlar yaratishga, ularning original va betakror bo'lishiga erishdi. Rassom novator san'atkor sifatida ustod Kamoliddin Behzod an'alarini yangicha sharoitda yanada rivojlantirib, juda katta muvaffaqiyat qozondi. Shoh Tahmosib Saroy kutubxonasida ustoz Sulton Muhammaddan tashqari, ustoz Kamoliddin Behzod, Mirza Ali Tabriziy, Oqo Mirak, Muzaffar Ali, Mirsaid Ali, Siyovushbek va boshqa musavvirlar nodir qo'lyozmalarni nafis, mo'jaz rasmlar bilan bezatishda qatnashganlar. Shuning bilan bir qatorda Shoh Ismoilning boshqa o'g'illari Som Mirzo va Bahrom Mirzolar ham xattotlik, rassomchilik va kitobat san'atiga juda katta homiylik qilgani to'g'risida tarixchilar guvoh beradilar. Feodal hukmronlari rassomchilik, xattotlik va kitobat san'atiga homiylik qilib, bu tasviriy san'at sohalarini juda katta ijodiy yuksaltirishga keng imkoniyat berib, shart-sharoitlar yaratib bergan bo'lsa-da, lekin ayrim vaqtlarda ular san'atkorlarga nisbatan juda ham shafqatsiz, hatto vahshiyona munosabatda bo'lganlar. Masalan, tarixchilar Qozi Ahmad va Mustafo Alining qayd etishicha, Abdulaziz va uning shogirdi Kamol ismli rassomning Hindistonga qochib ketmoqchi bo'lganligidan xabar topgan Shoh Tahmosib shaxsan o'zi san'atkorlarning quloq va burnini kesib tashlagan ekan. O'z hukmronligining so'nggi yillarida Shoh Tahmosibning rassomchilikka qiziqishi so'nib, u Saroy qoshidagi rassomlar ustaxonasini yoqtirib qo'yadi. Bu hoi Tabrizdagi mohir rassomlarni homiy qidirib, turli o'lkalarga tarqab ketishiga sabab bo'ladi. Shuning uchun bo'lsa kerak, Shoh Tahmosib saroyidagi rassomlardan bo'lgan Mir Mansur musavvir uning noyob iste'dodli o'g'li Mir Said Ali va Abdusamat Sheroziylar Qobulga - Zahiriddin Muhammad Boburning o'g'li Humoyun saroyiga ketib qolganlar.

XVI asr oxiri va XVII asr boshlarida Shoh Abbos tomonidan yana Saroy rassomchilik ustaxonasi qayta tiklangan. Ammo bu vaqtga kelib, safaviylar davlati poytaxti qilib Eron shaharlari: avval Qazvin, so'ngra Isfahon tanlangan.

Natijada ko'plab Ozarbayjon ian'atkorlari - xattot, rassom va boshqalar safaviylar poytaxti shaharlarida yashab ijod etishga majbur bo'lganlar. Ozarbayjon rassomlaridan Abdul Boqiy Tabriziy, Ali Rizo Abbosiy, Muhammad Reza Tabriziy, Sodiq bek, Afshar va boshqalar shular jumlasiga kiradi. Shoh Tahmosib hukmronligi davrida Saroy rassomchilik ustaxonasida boshqa davrlarga nisbatan eng ko'p nodir qo'lyozmalar kitobat qilinib, ular ajoyib nafis rasmlar bilan ziynatlangan. San'atshunoslarning hisobiga ko'ra, bu davrda yaratilgan rasmlar nodir qo'lyozmasining umumiy soni 100 ga yaqin ekan. Bu davr miniatura va rassomchiligi taraqqiyoti uning badiiy uslubi va eng xarakterli xususiyatlari Saltikov-Shchedrin nomli Sankt-Peterburg Davlat xalq kutubxonasidagi Orifiyning «Go'y va chavgon» (1524- 1525), Fayzulloh Rashididdinning «Jam'i ut-tavorix» (1528-1529), Sharqshunoslik institutining Sankt-Peterburg bo'limidagi Abulqosim Firdavsiyning «Shohnoma» (1524), Istambulning Topqopu Saroy- muzeyidagi Sharafiddin Ali Yazdiyning «Zafarnoma» (1525) asarlarining nodir qo'lyozmasining ziynati hisoblangan noyob miniatura juda yorqin mujassamlangan. Shoh Tahmosib tomonidan ko'chirilgan va turli rassomlar tomonidan 19 ajoyib miniaturalar bilan bezalgan Orifiyning «Go'y va chavgon» qo'lyozmasi rasmlarda yosh hokimning dam olishi, ziyofati, aksariyatida esa chavgon o'yini tasvirlangan. Garchi ko'pchilik miniaturalar aynan bir mavzuga bag'ishlangan bo'lsa-da, ular bir-birlaridan tarxining xilma-xilligi, manzaralar talqini, tanlangan bo'yoqlar bilan farqlanadi. Tabriz miniatura rassomchiligining XVI asrning 20- yillaridagi badiiy uslubi, Abulqosim Firdavsiyning «Shohnoma» asariga yaratilgan nafis rasmlarda yaqqol ko'zga tashlanadi. Bu ajoyib miniaturalar tarxi ancha mukammallashgan bo'lib, kishilar tasviri juda nozik, tabiat manzaralarini yuksak mahorat bilan chizishga katta e'tibor berilgan. Lekin personajlar qiyofasida ularning individual xususiyatlari to'la va yorqin aks etgan emas. Sharafiddin Ali Yazdiyning «Zafarnoma» va Fayzulloh Rashididdinning «Jam'i ut-tavorix» asarlarining nodir qo'lyozmalariga ishlangan miniaturalarda harbiy mavzuga oid jang manzaralari tasviri ko'proq uchraydi. Ularda qal'alar qamali, piyodalar va suvoriylar jangi,

iushmanni asir olish kabi voqealar o'zining badiiy aksini topgan. Shuning bilan birga rasmda ov manzaralari, rasmiy qabullar, najlislar, ziyofatlar ham tasvirlangan. Juda katta ijodiy nuvaffaqiyatlarga erishilgan XVI asr Tabriz miniatura rassomchilik tiaktabi o'z o'rnida boshqa Sharq miniatura rassomchilik maktablari iraqqiyotiga ham xizmat qiladi.

1.3.Qadimgi miniatyura maktablarining hozirgi zamonaviy miniatyura maktablari bilan uyg'unligi.

Toshkentdagi Sharqshunoslik institutida XIV asrning ikkinchi yarmiga tegishli Amir Xusrav Dehlaviyning «Xamsa» asari qo'lyozmasi saqlanmoqda. Bu asardagi illustratsiyalarda lirik sujetlar asosiy o'rinc turadi. Yuqorida aytib o'tilgan «Shohnoma» miniaturalariga yaqin bo'lishiga qaramasdan, bu yerda uslubning ancha yetukligi ko'zgaj tashlanadi. Kam figurali kompozitsiyalar rang jihatdan juda go'zall bo'lib, chiziqlar va ranglar mutanosiblikda ritmik uyg'unlikka ega. nafislik bilan soddalik uzviy bog'lanib ketgan. Boshlang'ich Sheroz maktabi uchun xos yana bir xususiyat ko'zga yaqqol tashlanib turadi: bu manzara asar yaratishga kuchli qiziqishdir. Bu yerda manzara tasviriga birinchi marta katta e'tibor berilganini, uning aniqlashtirilganini ko'rish mumkin. XV asrning birinchi yarmida Sherozda kitob san'ati yuksak darajada rivojlangan edi. Miniaturaning badiiy tili boyib, yetuklikka erisha boshlagandi. XIV asrning boshlaridagi asarlar ichida 1410 va 1420-yillardagi «Fors she'riyati majmuasi» (Gulbenkan majmuasi, Lissabon) va 1425-yildagi «Shohnoma» (Bodlee kutubxonasi, Oksford) qo'lyozmalari birmuncha qiziqarlidir. Sheroz hokimi Iskandar Sulton uchun yaratilgan «Majmua» miniaturalarda Nizomiy dostonidagi bosh qahramon Xusravning murakkab obrazi ikki jihatda yorqin tasvirlangan. Xusrav - botir va jasur qahramon, shu bilan birga ayshu ishratga, kayfu safoga berilgan beg'am hokim. Ammo, afsuski, noma'lum rassom tomonidan yaratilgan bu asarda obrazning hamma qirralari to'la ochib berilmagan bo'lsada, dostonning hissiy ruhiga birmuncha yaqinlashgan.

Bu davrning Sheroz miniatyurasiga xos xususiyatlari, ayniqsa, «Shohnoma» illustratsiyalarida yorqin o'z ifodasini topgan, Predmetlarning tasviri lo'nda va sodda berilgan. Chizgilar odamlar va hayvonlar harakatini juda aniq aks ettirgan. Manzara, odamlar, hayvonlar, predmetlar juda tabiiy joylashgan zarur muhit tasviriga aylangan. XV asr o'rtalariga kelib Sheroz maktabi o'zining rivojlanishi jihatidan boshqa miniatyura maktablaridan, ayniqsa, Hirot maktabidan sezilarli darajada orqada qola boshladi. O'sha davrda fan va san'at ixlosmandlariga

homiylilik qila boshlagan Sulton Husayn va shu yerda yashab, ijod qilayotgan shoir Alisher Navoiy Eronning eng yaxshi san'at namoyandalarini Hirotga jalb etadilar. 1519-yil Hirotida Jomiyning «Oltin zanjir» dostoni xattot Mir Ali al-Husayn tomonidan ko'chirilgan. Ammo asarni bezab turgan ikki miniatura esa, keyinroq XVI asrning 50-60-yillarida o'sha paytlarda Ibrohim Mirza (Safaviy) saroyida ochilgan ustaxonada mashhadlik rassom tomonidan ishlangan. XVI asrdan boshlab miniaturalar kitob bilan bog'lanmagan holda, alohida-alohida varaqlarga, «Muraqqa» kabi maxsus albomlarga ishlana boshladi. Moskvadagi Sharq xalqlari san'ati Davlat muzeyining fondida XVI asrda qozi Ahmad ibn Mir Munishi al-Husayn tomonidan yozilgan «Gulistoni hunar», ya'ni, xattot va rassomlar haqida risola asari saqlanmoqda. Qozi Ahmadning bu risolasi XVI asr Eron rangtasviri tarixining juda qiziqarli manbalaridan biridir. Bu asar muallifning zamondoshlari bo'lmish o'ttiz ikki nafar xattot va rassomlar haqida qiziqarli ma'lumot beradi. Ushbu risolaning qo'lyozmasida sakkizta miniatura berilgan. Bu miniaturalar Eron rangtasvirining yangi badiiy davrini o'zida aks ettirgan bo'lib, ular kompozitsiya jihatdan sodda, personajlar, tasviriga alohida e'tibor berilgan. XVII asrda Eron rangtasviri, XVII asrda Eron rangtasviri, eng avvalo, XVI asr oxirlarida safaviylar poytaxtiga aylangan Isfahon shahri bilan bog'liqdir. Miniaturaning Isfahon maktabi mahalliy maktablarni o'zida birlashtirib, shu davrning yangi badiiy g'oyalarini ifodalab beradi. Isfahon maktabi rassomlarini insonning ichki dunyosini ifodaladi, qiziqтира boshladi. Manzara belgilari bilan to'ldirilgan portret janri rivojlandi. Miniaturada yorqinlik va ko'pranglilik yo'qola boshladil Yengil rang berilgan chiziqlar muhim ahamiyat kasb etdi. Bu davrda Eron miniatyrasida birinchi marta Yevropa rangtasviriga xos nur va soya, janrga xos ko'rinishlar, yevropacha libosdagi personajlar yuzaga keldi. Isfahon maktabining asoschilari va yaratuvchilad Og'a Rizo va uning mashhur shogirdi, izdoshi Rizo Abbosiydir. XVU asrning ikkinchi yarmida rassom Ali Quli Jabbor Italiyada ta'lim olgan Muhammad Zarrion yetishib chiqdi. Rizo Abbosiy sho Abbosiy shoh Abbos I saroyida saroy rassomi edi. O'zining zamondoshlari bo'lmish ko'pgina rassomlar singari Rizo Abbosi ham

miniaturalarini alohida varaqlarda ishlagan. Nafis chizgilar go'zal, tiniq rangtasvir asarlarining mohirona ustasi bo'lgan rassom o'z zamondoshlarining individuallashtirilgan portretlarini yaratishga intilgan. Bu maqsadga erishish uchun rassom naturaga qarab ishlagan, degan fikrda jon bor. Chunki uning inson gavdasi harakatlarini, imo-ishoralari va holatlarini tasvirlaydigan hayotiy lavhalar, eskizlar saqlanib qolgan. Sharq xalqlari san'ati Davli muzeyida uning 1614-yil deb yozilgan «Chol portreti» asar saqlanmoqda. Ushbu portretda rassom tasvirining yangi tomonlarini izlaydi, obrazning ichki dinamikasini yaqqol gavdalandiradi. Chol obrazi juda xarakterlidir: yelkalarining birmuncha qisilganligi, cho'zinchoq yuzi, ko'z burchaklarida ajinlarning keskin chiziqlar qalin, qora qoshlar ostidan diqqat bilan qarab turgan ko'zlar...

Rassom chol boshidagi sallaning yengil chiziqlarini, silliq taralgan soqol va mo'ylovlarni aniq tasvirlagan, ifodali chiziqlar vositasida g'oyat hayotiy bir obrazni yaratgan. Sankt-Peterburgdagi Saltikov-Shchedrin nomidagi kutubxonasida saqlanayotgan Rizo Abbosiyning «Cho'pon» asari ham juda ajoyibdir. Uzoqlarga ziyraklik bilan qarab turgan cho'ponning ma'lum bir ruhiy holatini berishni rassom o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. Tayoqqa suyanib turgan cho'pon gavdasining tasviri soddagina bo'lsa ham, ammo diqqat bilan qarashlari uning obrazini kuchaytirib ko'rsatishga xizmai qiladi. Oldingi oyoqlariga yopishib olgan kuchukcha ko'rinishi ham aniq tasvirlangan. Bu yerda ham Rizo Abbosiyning boshqa ishlaridagi kabi, naturani izchil kuzatishi yaqqol seziladi. Toshkentdagi O'zbekiston Davlat san'at muzeyida Rizo Abbosi mo'yqalamiga mansub deb topilgan «Yigit portreti» saqlanmoqda. Manzara fonida loqayd yigitning beso'naqay gavdasi tasvirlangan. Ayrim qismlar Yevropa san'ati ruhi bilan sug'orilgan bu miniatura janrining eski an'anaviy sistemasini yangilash yo'Harini izlash natijasi bo'lib tuyuladi. Isfahon miniatura maktabi asarlarida hayotiy taassurotlarni asar orqali berish, miniatura janrining an'anaviy obrazli sistemasini yangi mazmun bilan boyitishga intilish kabi xarakterli xususiyatlari mavjud edi. Bu miniaturaning dasgohli rangtasvir san'atiga ta'siri yana ham chuqurroq sezila boshladi. Bunga misol qilib, Sharq san'atining dekorativligi va

ta'sirchanligini o'zida mujassamlashtirgan, XIX asrning mashhur rassomi Mirza Abul Hasaxon G'afforiy ijodini ko'rsatish mumkin. Bu rassomning taxallusi Soniy ul-Mulk bo'lib, saroyning bosh rassomini «naqqoshboshi» deb atashgan. Soniy ul-Mulk Italiyada ta'lim olgan bo'lib, bu shak-shubhasiz, uning ijodida ham yaqqol ko'zga tashlanib turadi. Yevropa portret rangtasvirining prinsiplariga amal qilgan holda, rassom chuqur psixologik xarakterlar yaratishga intilgan. Ammo rang masalasida u an'anaviy milliy xususiyatlarni saqlab qolgan. XIX asr oxirlari XX asr boshlarida rassom Kamol ul-Mulk Eron san'atining shunchalik o'ziga xos va yorqin bir ko'rinishi ediki, uning an'analari, ta'siri hozirgi zamon Eron rassomlarining ijodida ham sezilib turadi. Miniatura, faqat miniatyuragina o'z davrining eng jo'shqin g'oyalarini badiiy tasvirlashga intilganligi natijasida amaliy san'atning kulolchilik, to'qimachilik, gilamdo'zlik kabi ko'pgina turlariga ijobiy ta'sir qildi.

Miniatyura san'ati hozirgi kunda ham musavvirlarimizning ijod mahsuli sifatida ko'zga tashlanadigan darajada zamonaviy koinishlarda barq urub rivojlanib bormoqda. Bularni xuddi atoqli rassomlar qatorida ularning davomchilari bo'lib mehnat qilayotgan yosh ijodkorlaimizning ijodiy ishlarida ham kuzatish mumkin.

II BOB. Kamoliddin Behzod ijodi

2.1. 1. Kamoliddin Behzod ijodining hozirgi kun tasviriy san'atidagi o'rni.

Yillar, asrlar o'taveradi, har bir zamon kishilari buyuk iste'dod egasi Kamoliddin Behzod ma'naviy xazinasiga qayta-qayta murojaat etaveradilar. Mustaqillik davrida bu san'atkor ijodini o'rganish, targ'ib qilish ishlari tamoman yangi ma'no va mohiyatga ega bo'ldi. Prezident Islom Karimov tashabbusi bilan Vazirlar Mahkamasining 1997-2003-yil 23-dekabrda «Buyuk musavvir Kamoliddin Behzod tavalludining 545-550-yilligini nishonlash» to'g'risida qaror qabul qilgani ana shu izchil olib borilayotgan tadbirlarning davomidir. Kamoliddin Behzod dahosi, ijodiyotiga bugun alohida e'tibor qilishimiz bejiz emas. Sharq miniatura san'atida yetakchi va betakror maktab yaratgan buyuk rassom hayoti va faoliyatini o'rganish o'zligini qayta tiklayotgan xalq uchun har qachongidan ham ko'ra muhimroq ahamiyat kasb etayapti. XIV-XV asrlar o'zbek xalqi tarixining oltin sahifalaridan desak, yanglishmaymiz. Amir Temur saltanatida yuzaga kelgan Uyg'onish davri, yuksak darajadagi ijodiy va qulay tarixiy muhit tufayli Mirzo Ulug'bek, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Kamoliddin Behzod singari ko'plab buyuk olim, faylasuf, shoir, rassom san'atkorlar samarali ijod etishdi. Ular orasida Kamoliddin Behzod nafaqat Turonzamin xalqlari madaniyati va san'ati mehri kuchli, madaniyatparvar, ijodkor xalq bo'lib kelgan. Otashparastlik, budda dini davrlarida yaratilgan Varaxsha, Panjikent, Sopollitepa, Qoratepa, Bolaliktepadagi muhtasham saroylar devordagi ulkan suratlar, tosh va sopol haykallar ajdodlarimiz qadimgi davrlardayoq mukammal san'at obidalari yaratganliklaridan guvohlik berib turibdi. Islom dini keng tarqalgach, nafis san'at turlari ko'proq qo'lyozma kitoblar, alohida muraqqalar (albomlar) tarzida namoyon bo'la boshladi. Natijada qog'oz, kitob ko'paydi, xalqimizning savodxonligi yuqori darajaga ko'tarildi. Sohibqiron Amir Temur davrida madaniyat, ilm-fan, san'at rivojiga katta e'tibor berganligi tarixdan ma'lum. Shu boisdan ham bu davrda oldingi zamonlardagiga nisbatan bir necha marta ko'p qo'lyozma asarlar yaratildi. XV asrning ikkinchi yarmida shoir, san'atkor, olimlar

ijodi yana ham gurkirab o'sdi. Ular yaratgan qolyozmalarni ziynatlash, bezash va rasmlar bilan boyitishga ehtiyoj har qachongidan ham ko'ra oshdi.

Ana shunday davr tarix sahnasida Kamoliddin Behzod shaxsi paydo bo'ldi. Uning rassom sifatida shakllanishida Alisher Navoiyning beqiyos xizmati bor. O'sha davrdagi ta'riflar bilan aytganda, «asr nodiri, musawirlar peshvosi» bo'lmish Behzod ijodkor sifatida murakkab yo'lni bosib o'tdi. U o'zining ziddiyatlariga to'la hayoti mobaynida Sulton Husayn Boyqaro, Shayboniyxon, Shoh Ismoil Safaviy, Shoh Tahmosip singari hukmdorlar qo'li ostida ijod qildi. Hayotining asosiy qismi temuriylar sulolasining ikkinchi poytaxti bo'lmish Hirotida o'tdi. Ma'lum payt, safaviylar sulolasi taklifiga binoan, Tabrizda yashab, asarlar yaratdi. Rassom Samarqandda tug'ilgan, degan taxminlar bor. Hozirgacha 1455-yil Hirotida hunarmand oilasida tavallud topgan, deb kelinadi. Hirot o'sha davrda Sharqning eng go'zal shaharlaridan biri bo'lgan. Behzod ota-onasidan erta ajragan. Uni Hirotidagi mashhur musavvir, saltanat kutubxonasining mudiri Mirak Naqqosh o'z tarbiyasiga oladi. Mirak Naqqosh «Mashhur qirq san'atkor» anjumaniga rahbarlik qilib, Nigoriston, hozirgi tushunchalar bilan aytganda, San'at akademiyasi ishlarini yo'lga qo'ygan edi. Mashhur ingliz sharqshunosi Edvard Braun bu haqda; «O'sha zamonda juda katta shuhrat qozongan Behzod va Shoh Muzaffar singari atoqli naqqoshlar, shubhasiz, Mir Alisher Navoiyning qo'llab-quvvatlashi natijasida kamolotga erishdilar», - deb yozadi. Kamoliddin Behzod mashhur xattot Sulton Ali Mashhadiy bilan tanishadi, u bilan hamkorlik qiladi. Abdurahmon Jomiy huzuriga borib turadi. Uning mehnatsevarligi, iste'dodi, zahmatkashligi Alisher Navoiyga ma'lum bo'lgach, Behzodni huzuriga chaqirib, saroy ishiga jalb etadi, Sulton Husayn Mirzoga tanishtiradi. Hukmdor unga o'zining bog'ida ijodxona qurdirib, ijod uchun barcha shart-sharoitlarni muhayyo qiladi. Sulton Husayn Boyqaro uni Hirotidagi saltanat kutubxonasiga boshliq etib tayinlaydi. Behzod endi butun Xurosonda dong taratadi, bu yerdagi barcha naqqoshlar, musavvirlarga bosh bo'ladi. Xuddi mana shu davrda Behzodning eng sara asarlari yaratildi. Sharafiddin AH Yazdiyning «Zafarnoma»siga ishlangan turkum asarlar, Husayn Boyqaroning majlislari tasvir

etilgan, Temur tarixiga bag'ishlangan muraqqa (albot), Abdurahmon Jomiyning «Solomon va Absol», Muslihiddin Sa'diyning «Bo'ston» va «Guliston»i, Nizomiy Ganjaviy «Xamsa»siga ishlangan rasmlar, Sulton Husayn Hirotida qurdirgan «Bog'i Behisht» tasviri, Abdurahmon Jomiy portreti, «Sulton Husayn Mirzo saroyida ziyofat», «Malik Doro va otboqarlar», «Yusuf va Zulayho» qissasi, «Masjid ichidagi munozara» singari yuzlab go'zal ijod namunalari dunyoga keldi. Shoh Ismoil Safaviy Hirotning ko'zga ko'ringan hunarmandlari, naqqoshlari, xattotlari qatorida Behzodni ham Tabrizga - o'z sarpyiga olib ketadi. U yerda musawirga qulay shart-sharoit yaratib beradi. Hirotida milliy o'zbek miniatura maktabini yaratgan rassom tarix zayli bilan Tabriz nafis san'at maktabiga ham asos soladi. U xuddi shu davrda bir guruh shogirdlan bilan birgalikda juda ko'plab mumtoz asarlar yaratdi. Xususan, «Bir asr shahzoda tasviri», «Murod Oq quyunlining tasviri», «Tuyalar jangi», «Shoh Tahmosib tasviri», «Rasmiy istiqbol» asarlari, Abdurahmon Jomiyning «Yusuf va Zulayho» dostoniga ishlangan suratlar - shular jumlasidan. Buyuk rassom Tabrizda yashab ijod etar ekan, bir dam ham o'z Vatanini unutmadi, vaqti-vaqti bilan Hirotga borib turdi. U Tabrizda ruhiy iltiroblarda yashaganligini ayrim asarlaridagi ishoratlardan sezish mumkin. Masalan, uning Shoh Ismoil Safaviy tasviri chekkasiga «Shikasta qalamli faqir Behzod», «Tuyalar jangi» surati chekkasiga «qalami shikasta, Nomurod, Faqir Behzod, umri yetmishdan oshganda ushbu ishga qoi urdi», deb imzo chekishi fikrimizga dalil bo'la oladi. Behzod Tabrizda Sulton Muhammad, Oqa Mirak, Mir Said Ali singari turli joylardan kelgan musavvirlarga rahnamolik qildi. Xususan, u Termizda tug'ilib-o'sgan Mir Said Aliga o'z mahorati va rassomlik sir-asrorlarini ayamay o'rgatdi. Ular o'z navbatida, Behzod vafotidan so'ng XVI asr Sharqining mashhur shaharlari - Tabriz, Qobul, Dehli, Buxoroda ustoz an'analarini muvaffaqiyat bilan davom ettirishdi. Natijada o'zbek miniatura san'ati ta'sirida yangi-yangi maktablar yaratildi. Sharafiddin Ali Yazdiyning «Zafarnoma» asarini mashhur xattot Sulton Ali Mashhadiy qayta ko'chirgan. Behzod uni noyob miniaturalar bilan bezagan. Kitob Humoyun saroyiga olib ketilgan. U bir necha yil Akbarshoh saroyida eng noyob qo'lyozma sifatida

saqlangan. So'ng uni Nodirshoh qimmatbaho o'lja tarzida Eronga olib ketadi. Sulton Husayn Boyqaroning majlislari tasvir etilgan Muraqqa (albom) Sulton Husayn Mirzoning Hirotdagi shoh kutubxonasi uchun maxsus tayyorlangan edi. Undagi 40 dan ortiq go'zal miniatura Kamoliddin Behzod mo'yqalamiga mansub. Muraqqani XX asrning boshlarida fransiyalik san'atshunos olim Muse Foshe sotib olib, Luvr muzeyiga topshirgan. Abdurahmon Jomiyning «Salomon va Absol» asari mashhur xattot Sulton Ali Mashhadiy tomonidan ko'chirilgan. Kamoliddin Behzod uni miniaturalari bilan bezagan. Mazkur asar ham XX asr boshlarigacha Afg'onistonda saqlangan. Hirotdagi «Bog'i Behisht» tasvir etilgan miniatura asari Kamoliddin Behzodning eng go'zal va nodir asarlaridan sanaladi. Ammo mazkur asarning ishlangan yili va hozir saqlanayotgan joyi noma'lum. Amir Xusrav Dehlaviyning «Xamsa»siga ishlangan 33 suratning hammasi Behzod va uning shogirdlari tomonidan yaratilgan. Ushbu asar Berlindagi Milliy kutubxonada saqlanayapti.

1567-yili «Temur tarixi muraqqasi» kumush va tilla suvi yuritib ishlangan. Unda Kamoliddin Behzodning bir necha miniaturalari bor. Ulaming hammasi Amir Temur hayoti va faoliyatiga bag'ishlangan. «Temurning taxtga o'tirishi», «Temur saltanatidagi qabul marosimi», «Temur lashkarlarining qal'aga hujumi», «Samarqandda masjid qurilishi» kabi miniaturalar haqiqiy yuksak asarlari sifatida AQSh dagi Boston shahrida saqlanadi. Shoir Sa'diyning «Bo'ston» asarini 1487-yili Sulton Ali Mashhadiy Sulton Husayn Mirzo Boyqaroning Hirotdagi mashhur kutubxonasi uchun ko'chirgan va uni iste'dodli san'atkor ustod Muzahhib bezagan. Bu asar hozir Qohira muzeyida saqlanadi. Fransiyalik san'atshunos olim Rens Gruze e'lon qilgan ma'lumotlarga ko'ra, mazkur to'plamdagi Kamoliddin Behzod ishlagan miniaturalarning har biri alohida tasviriy san'at asari sifatida kishini hayratga soladi. Sulton Husayn Mirzo Boyqaroning Hirotdagi bog'ida bazm tasvirlangan mashhur miniatura shu «Bo'ston» asarida mavjud. Bu rasmlar elliginchi yillarda misrlik olim doktor Muhammad Mustafo sharhlari bilan arab tilida nashr qilingan. Husayn Boyqaro tasvirining asl nusxasi esa shved san'atshunos olimi F. P. Martinning shaxsiy kolleksiyasida saqlanayotir.

Dunyoning ko'p mamlakatlarida ana shu portretidan ko'chirilgan nusxalar mavjud. Mazkur tasvirda Sulton Husayn Boyqaro salobatli qiyiq ko'zli yapasqi yuzli kishi sifatida shohona liboslar bilan hayotiy ifoda etilgan. Rasmni kuzatar ekanmiz Husayn Boyqaro va Kamoliddin Behzodga zamondosh Zahiriddin Muhammad Boburning ko'zlari yodga tushadi. «Sulton Husayn qiyiq ko'zlik, she'r andom bo'yluq kishi edi. Belidin quyi ingichka edi. Bo vujudkim ulug' yosh yashab, oq soqolli bo'lib edi, xushrang, qizil abrishimin kiyar edi. Qora qo'zi bo'rk kiyar edi yo qalpoq... Mafosil (bo'g'imlar) zahmati jihatidan namoz qila olmas edi, ro'za tutmas edi. Xulqi bir nima go'zalroq voqe bo'lib edi, ko'zi ham xulqidek edi... qirq yil yovuqkim Xurosonda podshoh edi». Kamoliddin Behzod Husayn Boyqaro tasviri ushbu ta'rifga juda mos tushadi. Nizomiy Ganjaviy «Xamsa»sining bir nusxasiga ishlagan miniaturalaming muayyan qismini, fransiyalik olim Mi Jon, turkiyalik olim Aramnokbeklar fikrlaricha, Kamoliddin Behzod qolgan qismlarni Qosim Ali Chehrakusho bilan Oqo Mirak ishlagan. Bu asar hozir Buyuk Britaniya muzeyida saqlanmoqda. Muallifi noma'lum bo'lgan bir qo'lyozmani Hirotda xattot Muhammad ibn Attor oqqa ko'chirgan. Unga Kamoliddin Behzod ishlagan nafis miniaturalar mutaxassislarni lol qoldirib keladi. Ular orasida «Darveshlar raqsi», «Shirinning Xusrav tomonidan kutib olinishi» singari mashhur go'zal miniaturalar kishini o'ziga rom etadi. Bu noyob to'plam ham Buyuk Britaniya muzeyida saqlanmoqda. Amir Xusrav Dehlaviyning «Layli va Majnun» dostoni qo'lyozmasi noma'lum xattot tomonidan ko'chirilgan. Bu dostonga «Layli va Majnunning madrasada o'qish payti», «Go'zal bog' ko'rinishi» singari miniaturalar o'zining tabiiyligi, hayotiyiligi bilan o'ziga rom qiladi. Bu qo'lyozma nusxa Sankt-Peterburgdagi Saltikov-Shchedrin kutubxonasida saqlanadi. «Tuyalar jangi» asarini Kamoliddin Behzod 1525-yili Tabrizda yaratgan. Oq va qora tuya ustida turli yopinchiq anjomlar bor. Tuya egalari ikki tomondan o'z tuyalarining «jahl»larini chiqarib, ularni jangga «tezlayotir». Bir chekkada turgan mo'ysafid tuyalar jangini kuzatmoqda. Tuyalar olishuvi manzarasi jonli aks etgan. Bu holat, o'z navbatida, rasmda tasvirlangan kishilarga ham «yuqqan»ligi yaqqol seziladi. Bu miniaturalaming yuqori

tomonidagi burchagida quyidagicha yozuvlar bitilgan: «Mazkur tasvir yaratilish muraqqasidan bir parcha bo'lib, qur'on oyatining, «Ular tuyalarning qanday yaratilganligiga qaramaydilar mi?» degan mazmunga ishora qiladiki, qalami shikasta faqir va nomurod Behzod umri yetmish yoshga yetgandan so'ng o'ta boy tajriba orttirish tajribasida ushbu ishga kirishdi». Bu asar Behzodning boshqa asarlari bilan birga, ilk dafa 1931-yili Londonda tashkil etilgan Sharq san'ati ko'rgazmasida namoyish qilingan edi. «Eron san'ati tarixi» (Tehron) kitobida berilgan ma'lumotlarga ko'ra, asl nusxa hozir Erondagi Guliston saroyida saqlanayotir. Kamoliddin Behzod chizgan shoir Abdurahmon Jomiy siymosi jahon tasviriy san'atining ulkan yutuqlaridan deb e'tirof etilgan. «Shoh Tahmosib asarida shahzodaning bolalik chog'lari tabiat qo'ynida tasvir etilgan. Bu asarni buyuk rassom ijodining eng sara namunalaridan deyish mumkin. Uning bir chekkasida «Behzod» dastxati bitilgan bo'lib, u mashhur Luvr (Fransiya)da saqlanmoqda. Nizomiy Ganjaviy «Xamsa»sining mashhur xattot Sulton Ali Mashhadiy ko'chirgan yana bir nusxasi Kamoliddin Behzod miniaturalari bilan bezatilgan. Mazkur asar afg'onistonlik Muhammad Naimxonning kutubxonasida saqlanadi. Bulardan tashqari hozir jahonning turli qit'alaridagi muzey va ayrim kishilarning shaxsiy kolleksiyalarida saqlanayotgan Kamoliddin Behzod qalamiga mansub «Oriflar zikri», «Bir kampir va yigit», «Bahrom Go'r ovda», «Sulton Husayn saroyida ziyofat» asarlari va Muhammad Shayboniyxon shoir Abdullaxon Hotifiy, shoir Abdurahmon Jomiylar portret-tasvirlari realistik uslubdagi shoh asarlar tariqasida allaqachon umumjahon madaniy mulkiga aylanib ulgurgan.

2.2 Kamoliddin Behzod yashagan davrdagi ijtimoiy muhitning uning ijodiga ta'siri

Temuriylar davrida musavvirlik san'ati haqida

O'rta Sharq mamlakatlarida kitob bezash san'ati bo'yicha bir necha dong chiqargan markazlar shakllandi. Ayniqsa, Sheroz, -Tabriz, Bog'-dod, Hirot, Yazd, Qazvin, Isfixon - ana shunday markazlardan edi. O'rta Osiyoda shunday markazlar - Samarqand, Buxoro shaharlari edi, XIV asrdan boshlab O'rta Sharqning ijtimoiy va madaniy hayotida umumiy yuksalish ko'zga tashlanadi. Jurnladan, kitob bezash san'ati misli ko'rilmagan darajada gullab yashnaydi. XV-XVI asrlarga kelib esa, u o'zining yuqori darajasiga erishadi. Kitob bezash san'ati o'rta asr qo'lyozma asarlariga chizilgan suratlar sharq madaniyatiga qo'shgan hissasi orqali musavvirlik sail'atiga ajoyib yetuk avlodni yetkazib berdi.

Ular kitob bezash ustalari mashhur naqqoshlar bo'lib, mashhur olimlar qatori mashhur edilar. O'rta Osiyo miniatyurasi mutlaqo o'ziga xos bo'lishi bilan birga, u aynipaylda, turii individual ijodiy ussular'mahsuli hamdir.

XVIII-XX asrlardan boshlab, O'rta Osiyo Sharq miniatyurasi kabi, o'zgarishlarga uchray boshladi. uning syujetlari, qahramonlari demokratlashadi, kompozitsiyaning tuzilishi, fan va manzara talqini isloh etiladi, badiiy qayta boshdan nazardan o'tkaziladi. Shularning barchasi birlashgan holda O'rta Sharq miniatyurasining badiiy sifatlari va qat'iyligini o'zgartiradi, uni tasvirning yangi turiga aylantiradi.

Me'moriy va manzarav fonlar talqinida, shakllarning ko'rsatilishi lihoslarning tasvirlanishida ularda Hind, O'rta Osiyo, Eron miniatyurasi usullari omuxta bo'lib ketgani bilinadi. Keyingi davrlar miniatyurasi O'rta Sharq regionining keng bag'rida amal qilgan folk'lor shakllari va ijodining teran qatlamlariga murojaat etish bilan qiziqarlidir. O'rta Sharq miniatyurasiga xos ko'tarinkigo'zallik tuyg'usi, jonli hayotiy mazmun, favqulodda rango-rang nafis shaki hozirgacha kishilar ko'ngliga quvonch va hayrat hamda bu san'at sirlarini yaxshiroq anglash muddaosini soladl.

Amir Temur va temuriylar davri tasviriy san'ati haqida biz avvalo, mazkur davr tarixnavishlari yozib qoldirgan asarlar orqali tasavvurlarga egamiz. Masalan, mavlono Sharafiddin AM Yazdiy, Xondamir, Abdurazzoq Samai-qandiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Mirzo Muhammad Haydar, Zayniddin Vosifiyning tarixiy asarlarida temuriylar davridagi madaniy hayot hamda nafis tasviriy san'at namoyondalari haqida qisqa-qisqa, ammo mazmunli ma'lumotlar mavjud.

Bizga ma'lumki, Farbiy Yevropa olimlari O'rta Osiyo tasviriy san'atiga ko'pdan qiziqib kelganlar. Shularda Tomas Amol'd, F.Martin, Ye.Bloxet, A.Sarkis'yan, L.Binion, I.Vil'kinson, Bazil Grey, Ye.Kunel, R.Etingauzen, I.Shukin kabilarning xizmatlarini alohida ta'kidlash lozim. Ular O'rta Osiyo tasviriy san'ati katta tarixga ega ekanligini e'tirof etishib, san'at namunalarini to'plash, o'rganish zarurligini ta'kidlaganlar.

Yevropalik san'atshunos olimlarning ko'pchiligi O'rta Osiyolik musavvirlar asarlarini matbuotda e'lon qilishib, ularning .kishiga zavq bag'ishlovchi nodir asarlar ekanini alohida qayd etishib, suratlar mazmuniga doir qisqa-qisqa sharhlar bitganlar. O'rta Osiyo tasviriy san'atidagi ijtimoiy mazmun va g'oyalar to'g'risida lom-lim demadilar. Ular «eron tasviriy san'ati» degan iborani ko'proq ishlatadilar va O'rta Osiyo tasviriy san'atidagi tasviriarni Eron san'atining bir tarmog'i deb qaradilar. San'atshunos olim A.Sarkis'yan Moskvada 1963 yilda- chaqirilgan xalqaro kongressda shunday degan edi;¹ «Movarounnahrda keltirilgan miniatyura san'ati uchun u yer noqulay zamin bo'lib chiqdi, bu yerda tajkibiy rivoj topmadi, gullab yashnashi vaqtinchalik edi».

Buxoroda miniatyura XIV asr oxirlariga kelib barham edi va Movarounnahr tasviriy san'ati uchun begona bo'lib qoldi. Bu kayfiyat keyinchalik inqilobgacha yashagan ba'zi rus olimlaridan V.V.Stasov O'rta Osiyo tasviriy san'ati bilan dastlabki tanishishdayoq «Chig'atoy tasviriy san'ati» badiiy uslubining o'ziga xosligini e'tirof etgan edi.

Shved olimi F.Martin 1912 yili o'zining «VIII asrdan XVIII asrgacha Eron, Hindiston va Turkiyada miniatyura san'ati va musavvirlari» degan asarini e'lon

qildi. Sundan so'ng, u temuriylar davri tasviriy san'atiga doir qator maqoli va kitoblarini nashr ettirdi. Afg'on tarixchisi Ali Ahmad Naimiyning 1950 yil chop etilgan «Temuriylar davri suratlari va xushnavislari» degan katta ilmiy asari qimmatga ega.

Manbalardan bizga ma'lumki, Sharq tasviriy san'ati haqida O'rta Osiyo olimlari chet el olimlarining bir yoqlama fikrlariga chek qo'ydilar. Bu borada, ayniqsa, san'atshunos olimi G.A.Pugachenkovaning ilmiy tadqiqotlari tahsinga sazovordir. Tasviriy san'at tarixiga doir o'zining o'nlab kitob, risola va maqolalarida o'zbek tasviriy san'ati ulkan tarixga ega ekanligini ta'kidlab, uning o'ziga xos milliy xususiyatlari haqida, ilmiy xulosalari haqida, ilmiy xulosalar chiqardi. Sharq mualliflari ta'kidiga ko'ra, tasviriy san'atda temuriylar maktabining asoschisi, musavvir Ustod Gung (ya'mi' tilsiz) bo'lib, uning tarjimai holi hozircha nomaium. Ustod Gungning shogirdi «Umdatul musavvirin» (Musavvirilar peshvosi) nomi bilan mashhur bo'lgan Buxorolik ustod Jahongir mashhur Pir Sayid Ahmad Tabriziyda ustozlik qilgan. Kamoliddin Behzod esa ana shu Pir Sayid Ahmad Tabriziydan musavvirlikni o'rgangan.

Temur va temuriylarning har biri o'z davrida katta katta qurilish ishlari olib borganligi bizga ma'lum. Ular mamlakatlarda oromgoh joylar, sairoy va qasrlar, madrasa va hammomlar, musallolar (namozgohlar) qurib, ularni o'sha davrning mohir usta va hunarmandlari bilan bezaganlar. Sairoy va oromgohlarning ko'pchiligi zamona zayli bilan nobud bo'lgan. Samarqand va Hirotidagi me'moriik obidalarining aksar qismi Amir Temur, uning o'g'illari Shohruh hamda Ulug'bek zamonida qurildi. Xurosondagi qurilish ishlarida Shohruh Mirzoning xotini, Ulug'bek Mirzo va Boysunqur Mirzo singari ulug' zotlarning onasi Gavharshodbegimning xizmati ulushi katta. Gavharshodbegim chig'itoy urug'idan Fiyosiddin tarxonning qizi edi. U Shohruhning davlat ishlariga ham aralashib turgan. Masalan, Boysunqurning o'g'li Alavuddavlaga uning 1444 yilgi taxt uchun kurashida yofdara beradi. So'ng evarasi Sulton Ibrohim uchun taxt talashgani tufayli Abdusaid (1451-1469) tomonidan 1457 yili o'ldirildi. Gavharshodbegim tashabbusi bilan Mashhaddagi Imom Rizomasjidi va

rmaqbarasi (1418-1419), Hirotidagi Mussallo madrasasi V1417-1432) va masjidi (1437-1438) qurildi. Abdurazzoq Samarqandiy mazkur qurilishlarni dunyoda tengi bo'lmagan binolar sifatida ta'rif qiladi. Shohruh Mirzo zamonidagi binolarning aksariyat qismi me'mor Kavomiddin Sheroziy nqmi bilan bog'liqdir. U Guzargohda Abdullo Ansoriy maqfealasini, Hirotida Gavharshodbegim Musallosini va madrasini qurgani ma'luni. Arab tarixchisi Ibn Arabshohning yozishicha, Samarqand atrofidagi chorbog'lar ichidagi qasrlar, saroylar devori Eron, Dashti Qipchoq, Hindistondagi janglar, shaharlarni qamal qilish sahnalari, Amir Temur tomonidan sultonlarning, hokimlarning qabui qilinishi, o'g'ilnabiralaming suratlari, ommaviy sayillar, bazrnlar, go'zailar bilan uchrashuv singari sermazmun suratlar bilan bezatilgan edi.

Abdurazzoq Sarnarqandiy Mirzo Ulug'bek rasadxonasining xonalari va devorlarida to'qqiz osmorming ko'rinishi, osmon gumbazlari darajalari, daqiqa va soniyalar hamda yetti yoritqich, sayyora, iqlimlar, tog', dengiz, sahro, shularga old buyum va jonivorlar-surati g'oyat nafis jonli naqsh etilganini yozadi.

Amir Temur zamonidagi musavvirlar haqida ham juda kam ma'lumotlarga egamiz. Temur saroyida mashhur musavvir Abdulhay ijod etgani ma'lum, Abdulhay musavvir Sulton Uvays (1356-1374) zamom'da Bog'dodda o'qigan va ijod etgan ustod Shamsuddinining shogirdi edi. Samarqandda yashab ijod etgan mashhur naqqosh va musavvir pir Axmad Bogishamoliy ham musavviriikni shu ustod Abdulhaydan o'rgangan. A.A.Semyonov o'zining «Cpedneaziatskiy traktat po muzike Darvish Ali (XVIB)» nomli asarida yozishicha, Amir Temur Iraq safariga yurish qilganda, Xo'ja Abulqodir har bir tuya bo'yiga ma'lum bir pardada ovoz chiqaradigan qo'ng'iroq taqqan Karvon yurganda qo'ng'iroqlar ovozining majmui Irbq maqomida Iatif bir kuy bo'lib eshitilgan. Darvish Alining yozishicha, Xo'ja Abulqodir mohir musavvir bo'lib, musiqada esa kun ikki maqomning yaratuvchisidir, Yuz yildan ortiqroq umr ko'rib hujriy 838 (1434-1435) yili Hirotida vafot etgan. Berlinda saqlanayotgan bir murakka'da Abulhayning mo'yqalamiga mansub ikki surat bor: o'rdak surati va jang sahnasi. Mazkur suratlar to'laqonli va haqqoniyligi bilan Abulhayning mo'yqalamiga

mansub bo'lib uning mohir hunar ustasi ekanligidan dalolat beradi. Parijda saqlanayotgan Shayx Sa'diyning «Guliston» asari nusxasida ham Abulhay chizgan surat bor. Suratda sahro, sarg'ish qum, u yer bu yerdagi o'tlar, tikanlar orqaroqda qum tepalilarning past-baland ko'rinishlari, burchakda unchalik katta bo'lmagan tepaliklar, quruq butalar, ikki chayla va ochiq eshikli o'tov bu joyning ko'chmanchilar ovuli ekanligidan dalolat beradi,

Tasvir markazida yugurib ketayotgan tuya tuyog'i ostida va ustida oyog'i osmondan bo'lib qolgan sayyoh, uning ag'dariisbiyat qismi me'mor Kavomiddin Sheroziy nomi bilan bog'liqdir. U Guzargohda Abdullo Ansoriy maqbarasini, Hirotga Gavharshodbegim Musalloni va madrasini qurgani ma'lumi. Arab tarixchisi Ibn Arabshohning yozishicha, Samarqand atrofidagi chorbog'lar ichidagi qasrlar, saroylar devori Eron, Dashti Qipchoq, Hindistondagi janglar, shaharlarni qamal qilish sahnalari, Amir Temur tomonidan sultonlarning, hokimlarning qabul qilinishi, o'g'ilnabiralarning suratlari, ommaviy sayillar, bazarlar, go'zailar bilan uchrashuv singari sermavzu suratlar bilan bezatilgan edi.

Abdurazzoq Samarqandiy Mirzo Ulug'bek rasadxonasining xonalari va devorlarida to'qqiz osmorming ko'rinishi, osmon gumbazlari darajalari, daqiqa va soniyalar hamda yetti yoritqich, sayyora, iqlimlar, tog', dengiz, sahro, shularga old buyum va jonivorlar-surati g'oyat nafis jonli naqsh etilganini yozadi.

Amir Temur zamonidagi musavvirlar haqida ham juda kam ma'lumotlarga ega. Temur saroyida mashhur musavvir Abdulhay ijod etgani ma'lum, Abdulhay musavvir Sulton Uveys (1356-1374) zamonda Bog'dodda o'qigan va ijod etgan ustod Shamsuddin shogirdi edi. Samarqandda yashab ijod etgan mashhur naqqosh va musavvir pir Axmad Bogishamoliy ham musavviriikni shu ustod Abdulhaydan o'rgangan. A.A.Semyonov yozishicha, Amir Temur Iraq safariga yurish qilganda, Xo'ja Abulqodir har bir tuya bo'yiga ma'lum bir pardada ovoz chiqaradigan qo'ng'iroq taqqan Karvon yurganda qo'ng'iroqlar ovozining majmui Irbq maqomida iatifiy bir kuy bo'lib eshitilgan. Darvish Alining yozishicha, Xo'ja Abulqodir mohir musavvir bo'lib, musiqada esa kun ikki

maqomning yaratuvchisidir, Yuz yildan ortiqroq umr ko'rib hujriy 838 (1434-1435) yili Hirotda vafot etgan. Berlinda saqlanayotgan bir murakka'da Abulhayning mo'yqalamiga mansub ikki surat bor: o'rdak surati va jang sahnasi. Mazkur suratlar to'laqonli va haqqoniyligi bilan Abulhayning mo'yqalamiga mansub bo'lib uning mohir hunar ustasi ekanligidan dalolat beradi. Parijda saqlanayotgan Shayx Sa'diyning «Guliston» asari nusxasida ham Abulhay chizgan surat bor. Suratda sahro, sarg'ish qum, u yer-bu yerdagi o'tlar, tikanlar orqaroqda qum tepalilarning past-baland ko'rinishlari, burchakda unchalik katta bo'lmagan tepaliklar, quruq butalar, ikki chayla va ochiq eshikli o'tov bu joyning ko'chmanchilar ovuli ekanligidan dalolat beradi,

Tasvir markazida yugurib ketayotgan tuya tuyog'i ostida va ustida oyog'i osmondan bo'lib qolgan sayyoh, uning ag'dariisbiyat qismi me'mor Kavomiddin Sheroziy nomi bilan bog'liqdir. U Guzargohda Abdullo Ansoriy maqbarasini, Hirotda Gavharshodbegim Musallosini va madrasini qurgani ma'lumi. Arab tarixchisi Ibn Arabshohning yozishicha, Samarqand atrofidagi chorbog'lar ichidagi qasrlar, saroylar devori Eron, Dashti Qipchoq, Hindistondagi janglar, shaharlarni qamal qilish sahnalari, Amir Temur tomonidan sultonlarning, hokimlarning qaburi qilinishi, o'g'ilnabiralarning suratlari, ommaviy sayillar, bazarlar, go'zailar bilan uchrashuv singari sermazmun suratlar bilan bezatilgan edi.

Abdurazzoq Samarqandiy Mirzo Ulug'bek rasadxonasining xonalari va devorlarida to'qqiz osmorming ko'rinishi, osmon gumbazlari darajalari, daqiqa va soniyalar hamda yetti yoritqich, sayyora, iqlimlar, tog', dengiz, sahro, shularga old buyum va jonivorlar-surati g'oyat nafis jonli naqsh etilganini yozadi.

Tasvir markazida yugurib ketayotgan tuya tuyog'i ostida va ustida oyog'i osmondan bo'lib qolgan sayyoh, uning ag'dariisbi Mavlono Ja'far Tabriziy-Boysunqur Mirzo kutubxonasining raisi. U nasta'liq xatining ixtirochisi Mir Ali.ing. Voogirdi edi, Nasta'liq xatida o'z davrida yagona hisoblangan mashhur xattotlardan Mavlono Azqar, mavlono Shahobiddin, Abdullo Marvarid va Mavlono Shayx Mahmudlar- Ja'far Tabriziyning shogirdlari bo'lganlar.

Boysunqur Mirzo kutubxonasida nodir qo'lyozmalar to'plamb ko'chirilib, kitob holiga keltirilar edi. Boysunqur boshliq hunar egalari tomonidan Firdavsiy «Shohnoma» sining turli qo'lyozma nusxalari to'planib, birinchi bor to'liq va mukammal nusxada ko'chirildi. Mazkur qo'lyozma Ja'far Tabriziy tomonidan 1425-1430 yillarda ko'chirilib, musawirlar uni 200 surat bilan ' bezaydilar. Boysunqur Mirzo «Shohnoma»ning bu nusxasiga muqaddima yozadi va adabiyot tarixida «Boysunqur muqaddimasi» nomi bilan mashhurdir. Mazkur «Shohnoma» ayni zamonda Tehrondagi Guliston saroy nigorxonasida saqlanmoqda. Xattotlik to'g'risidagi misoliarda Boysunqur Mirzoiung oiti xil yozuvni mukammal bilgani, ayniqsa, suls yozuviga mohirligi ta'kidlanadi.

Eronda Boysunqurming nafis san'at ijodxonasida yaratilgan nodir cholg'u-asbobi chang saqlanayotgani ma'lum. Chang Maviono Azqar Tabriziy tomonidan yaratilgan ekan. Mashhur ingliz olimi Eduard Broung Boysunqur Mirzoni jahorming eng kitobdo'st kishisi hisoblab, uni nafis kitobnavislik maktabining asoschisi sifatida ta'riflaydi. Boysunqur Mirzo juda barvaqt, 37 yilu to'rt oy umr ko'rib, kasallikdan vafot etadi. Butun Xuroson shahzodaga chuqur qayg'u bilan motam tutadi. «Qoia kiygan xalq ohu-fig'onu dodidan butun yo'llar hijron qorong'uligiga aylandi»-deb yozadi Abdurazzoq Samarqandiy. Shohrux Mirzo o'g'li uchun 40 kun aza tutadi. Har kuni mohir shoirlar shahzoda sha'aiga marsiya o'qigan. Shulardan Vohidiy tahallusli shoir Mavlono Say-fiddin naqqosh marsiyasi quyidagi so'zlar bilan boshlangan:

Shahzoda Boysunquri olijanob ku?! Jamshidro chi maru Afrosiyob ku?!

Mazmuni

Olijanob shahzoda Boysunqr qani?

Jamshid dunyoga nima uchun kelgan edi-yu Afrosiyob qani?!

Uni Moniyi soniy deyishganlar

Ma'lumki, Temuriylar zamonida O'rta Osiyoda ilm-fan va madaniyat g'oyatda taraqqiy etdi. Shu davrda voyaga yetgan musavvir Kamoliddin Behzod edi. Behzod yaratgan mashhur asarlaridan biri Nizomiyning Britaniya nigorxorasidagi suratlar kiradi.

Bu chizilgan surat (surat to'rt dona) Behzodniki bo'lib, u 1493 yili bajarilgan. Nizomiy «Hamsa» sining Britaniyaning qiroatxonasidagi nusxasida Behzodning-15 ta chizgan surati bor. Bu nusxada Boburiylar sulolasidan Jahongir Sulton (1605-1627 yillar)ning dasthati bo'lib, suratlar asosan Behzod, Mavloni Mirak va Qosim All tomonidan bajarilgan, Nizomiy Ganjaviyning «Xisrav va Shirin» dostonida quyidagi misralar mazmuniga doir Behzod va uning shogirdlari tomonidan chizilgan suratiar mavjud:

Yevropalik san'atshunos olimlar Behzodning Sharafiddin Ali Yazdiyning «Zafarnoma»siga chizgan suratlariga yuqori baho berdilar. «Zafarnoma»ning mazkur nusxasi hozir Boymordagi Jon Xatkins universiteti kutubxonasida saqlanmoqda (AQSH). Yevropalik olim R.Etingauzen Islom qomusiga atab yozgan maqolasida barcha suratlar Behzod mo'yqalamiga mansubligi va ular Behzod ijodining ilk davrida yaratilganligini yozgan. Ingliz sharqshunos o'limi T.V.Arnold 1930 yili mazkur «Zafarnoma» nusxasidagi suratlarni rangli holda alohida kitob shaklida nashr etadi. U o'z kitobida «Zafarnoma»dagi Behzod chizgan suratlarga xos xislatlar haqida gapirib, Behzod suratiarida ko'm-ko'k butazorlar bilan zamin sathi ziynatlangan, manzaralarning jonli va jozibali chiqishi undan zamindosh musavvirlarga o'tgan.'

XV asrning 80-90 yillarida Behzod mo'yqalamiga mansub suratlar yana boshqa ko'pgina qo'lyozmalarda mavjud. Alisher Navoiyning «Xamsa»si 1485 yili Sulton Xusayn Mirzoning o'g'li Badii zamon uchun ko'chirilgan. U to'rt jildan iborat bo'lib hozirda Badliyan kutubxonasida saqlanmoqda. Behzod asarlari tasvirning haqqoniyligi va jozibadorligi bilan kishiga zavq baxsh etadi. Yuqorida fikr qilganimizdek, Behzod chizgan Shayboniixon surati ham o'ta jozibadorligi hamda haqqoniyligi bilan kishini rom etadi. Shayboniixonning mazkur surafi hozir Amerikada shaxsiy kolleksiyada saqlanmoqda.

Behzod, ayniqsa, Navoiyga yaqin san'at va adabiyot ahli davrasida yashadi va ijod etdi. Shu jihatdan XVI asr tarixchisi Zayniddin Vosifiy keltirgan quyidagi hikoya juda xarakterlidir:

Ba'zi musavvirlarning O'rta Osiyodan Hindistonga kelishlari masalasiga oid mulohazalari bayon etilgan.

XX asrning 40-60 yillarida qator tarixshunos va sharqshunos olimlardan G.A.Pugachenkova, V.G.Dolinskaya, O.I.Galerkina, M.M.Ashrafiy, Z.Rahimova, N.Valiulina, N.I.Nizomiddinov, N.Norquiov kabilar Movarounnahr maktabi haqida salmoqli asarlar yaratdilar,

Tadqiqotchi A.A.Ivanovning fikricha XIV-XV asrlarda Movarounnahr miniatyura maktabi boimagan degan fikriga qarshi ilmiy xulosalar natijasida O'zbekistonlik tadqiqotchilar X.Sulaymon, N.Norquiov, O.Usmonovlar XIV-XV asrlarda O'rta Osiyo xususan Samarqandda miniatyura san'ati rivojlanganligi haqida fakt va misollar asosida, VII-VIII asrlarda Panjakent, Varaxsha hamda Afrosiyobdagi saroy va muhtasham bino devor-lariga kishining hanuzgachaf. tahsinu ofarinlarga sazovor bo'lib ke-layotgan maftunkor sirli va sehrli naqshli bezaklarni solgan xalq o'z miniatyura maktabiga ega boimasligi mumkin emas dilagan qarorga kelganlar.

XIV-XV asrlarda tashkil topgan Samarqand miniatyura maktabi va umuman O'rta Osiyo miniatyura maktabi, «Sharq Rafaeli» hisoblanish Kamoliddin Behzod boshchiligida Kamol topgan Hirot miniatyura maktabi ta'sirida amalga oshgan hisoblanadi.

Samarqand XIV-XV asrlarda ilm-fan taraqqiyoti bilan dunyoga mashhurligini butun jahon tan olgan. Hirot miniatyura maktabi ana shu katta san'at va madaniyat o'chog'ining ajralmas bir qismi bo'lgan.

Behzod rahnomalik qilgan Hirot miniatyura maktabi namoyondalari eng nozik, o'ta nafis asarlarida realistik tushunchalarni to'g'ri va aniq ifoda etgan. Agar biz Buxoro miniatyura maktabi asarlarida asosan tabiat manzaralariga oshuftalik yo'lini kuzatsak, Hirot maktabida esa inson qiyofasini tasvirlash-portret janrini katta muvaffaqiyatlarga erishganligining guvohi bo'lamiz, Olimlar Behzodni Sharqda portret janrining asoschisi deb ulug'laydilar. Ho'sh, Hirot maktabiga qadar O'rta Osiyoda portret janriga ahamiyat berilmaganmidi? Asoslarga e'tibor beraylik, G.A.Pugachenko va O.Galerkino kitobida ko'rilayotgan masalaga daxldor ikki

tasvir keltirilgan. Ulardan biri- «Samarqand devoridagi jang» (Istanbuldagi Yulduz kutubxonasida saqlanmoqda), ikkinchisi - Ulug'bek oila a'zolari va saroy ahllari bilan lochin ovida «(Vashingtondagi Frir galereyasida saqlanmoqda)» nomli miniatyuralardir. Birinchi tasvirda Samarqanddagi suratda devordagi kamon otuvchilar orasida Temurning nevarasi Xalil Sultonning ham surati bor. Uning tasviri markaziy o'rinda aniq qilib berilgan va hatto suratning yoniga uning nomi qayd etilgan. Ikkinchi tasvirda esa Ulug'bek dala shiyponida chordona qurib o'tiribdi, Uning yuz tuzilishi aniq ifoda etilgan. Qisq ko'zli, mo'g'ul bashara, o'rta osiyoliklarga xos soqol, boshida oq tivit qalpoq.

Ayollar esa «mo'g'ulcha» kiyinganlar. Saroy "ahlining kiyimlari ham aniq tasvirlangan. Asarda Samarqand miniatyura maktabiga xos portret aniqligi hamda tabiat manzarasi yorqin ifodalangan.

Ingliz san'atshunos olimi P. Braun o'zining mo'g'ul miniatyura maktabiga bag'ishlangan asarida XVII asrda Hindistonda Muhammad Nodir Samarqandiy faol ishlagan va bu har ikki vatandoshlar portret janrida «Siyohi qalam» deb atalgan uslubni qo'llaganliklarini bayon qiladi.

XIII-XIV asrlar boshlarida yashab ijod etgan Xorazmning atoqli shoiri va mutafakkiri Mahmud el orasida «Pahlavon» laqabi bilan shuhrat qozongan. Pahlavon Mahmudning Hind polvoni bilan bo'lgan kurashiga doir chizilgan miniatyuralaridan bin hozir O'zbekiston fanlar akademiyasining Sharqshunoslik institute fondida saqlanmoqda. Rasm O.Galerkinaning «Movarounahr miniatyurasi» asarida chop etilgan va bu pahlavon Mahmudning «Yosh Kind polvoni bilan kurashi» nomlangan.

Xulosa qilib aytganda, O'rta Osiyo olimlari zimmasida hali fanga ma'lum bo'lmagan miniatyura asarlarini qidirib topish, ularni atroflicha o'rganish, tahlildan o'tkazish bilan. **O'rta** Osiyo mustaqil tasviriyl san'at maktabi borligini **to'liq** va mukammalroq isbotlab berish bizning vazifamiz hisoblanadi.

Navoiy va Behzod Ma'lumki, temuriylar zamonida O'rta Osiyoda ilm-fan, madaniyat g'oyatda taraqqiy etdi. Bunga shart-sharoit yaratgan omillardan biri ko'p jihatlardan turmushi va ra'riaviy hayoti bir-biriga yaqin bo'lgan bo'lsa, yana

biri Temur avlodlarining **savodli** va madaniy saviyasi yuksak bo'lganligidir. Temur vafot etgach, uning o'g'li Shohruh o'z davlatining yaxlitligini saqlab qolishga va Hirotni madaniy markazga aylantirishga muvaffaq bo'ldi. Hirotida ijtimoiy va diniy binolarning aksariyati Shohruh saltanati davrida qurildi. Bu ishda uning o'g'li va vaziri, xatto va shoir Boysunqur Mirzoning hissasi katta bo'ldi. Tarihchilarning yozishicha, u o'zhuhariga mohirlikda zamonasining yagonasi bo'lgan, turli kasbdagi 40 olimni Hirotga to'plab, ularga rahntfrsarik va murabbiylik qilgan. Ilm-fan O'rta Osiyoda XV asrning ikkinchi yarmida yanada taraqqiy topdi. Buyuk o'zbek shoiri va mutaffakiri Alisher Navoiy murabbiyligi va ma'rifatparvarligi tufayli temuriylar sulolasining so'nggi vakili Sulton Husayn saroyida jahon madaniyati tarixda so'nmas iz qoidirgan qator ahli fozillar to'plandi. Navoiy va uning zamondoshlari fanning i turSi sohaiarida qimmatbaho asarlar yaratdilar, bu asarlar fan va madaniyatning keying! taraqqiyoti uchun zo'rtayanch bo'ldi.

Abdurahmon Jomiyning adabiyot nazariyasiga oid «Muammoiy sog'ir», «Risolai qofiya», Alisher Navoyining, «Majolisun nafosi», «Risolayi muanim», «Mezonul-avzon», «Muhokamatul-lug'atayin», Davlatshoh Samarqandining. «Tazkiratush-shuaro» asarlari, Jomiyning grammatikaga oid «Sharhi Mualloti», falsafa va tarbiyaga oid Jaloliddin Davvoniyning «Axloqi Jambliyi», Husayn Voiz Koshifiyning, «Ahloqi Muhsiniy», Abdurazzoq Samaxqandiyning tarixga oid «Matla'us-sa'dayn» asarlari shular jumlasidandir.

San'at ahlidan Xojaabdullo Marvarid, Qulrnuhammad Udiy, Shayxiy, Husayn Udiy kabilar Alisher Navoiy murabbiyligida shulirat topdilar. Xattotlardan Suitonali Mashhadiy, Abdujamil, naqqosh va rassomlardan Behzod, Mirak naqqosh, Shoh Muzaffar, Qosim Ali, Mahmud Muzahhib, Hojimuhammad naqqosh kabilar o'z ijodlarida xalq hayoti va in'naviy xazinasidan ilhom, mazmun va shakl olib, yetuk san'atkor bo'lib yetishdilar. Shu tufayli bo'lsa kerak, Davlatshoh Sanjarqandiy Navoiy haqida «Gasht dorulfazli olarn az vujudi u Hiri», ya'ni: Navoiyning mavjudligidan Hirot olim va fozillar shahriga aylandi, deb yozgan edi.

Zahiriddin Muhammad Bobur yozganidek: «Sulton Husayn Mirzoning zamoni ajab zarnone edi, ahli fazl va benazir eldin Xuroson, bataxis Hiri shahri mamlu edi, Har kishining kim bir ishga mashg'uiligi bor edi, qimmat va g'arazi ul edikim, ul ishni kamolga yetqurg'ay».

Nafis / tasviriy sa'nat-rausavvirlikda kamoit cho'qqisiga ko'tarila **olgan** ana shunday zotlardan biri ustod Behzod edi. U 1455 yilda Hirotda kambag'al kosib oilasida tug'ilib, yoshligidan ota-onadan yetim qoladi. Behzodning, naqqoshlik, rasm chizishga ixlosi va qebiiyaddan xabar topgan Sulton Husayn kutubxorjasining boshlig'i Mirak naqqosh uni o'z tarbiyasiga oladi. Mirak naqqosh, Alisher Navoiy, Sulton Husayn va boshqa saroy

olimlari tarbiyasida Behzodning musav⁴iMilcdagi mahorati kamol topa bordi. XV asr oxirlariga kelib, u o'z davridagi sah'atkorlardan ham mahorat, ham g'oyav⁴iy yo'nalish va uslub'da ancha ilgarilab ketdi.

Navoiyga zaitiondosh tarihchiiaming guvohlik berishlaricha, Behzod bevosita shoir nazdratida bo'lgan. Shunday ekan, Behzod Samarqandda yashagan davrida uning qurilish ishlariga oid chiz-gan rasmlarining ko'pligi ham fikrimizni quvvatlaydi.

Navoiy tufayli Behzod XV asr oxirlariga kelib o'z hamkasb zamondoshlari orasida. mumtoz bo'ldi. Naqqoshlar itndan andoza ko'chiradigan, rassomlar unga taqlid etadigan bo'lib qollsfadi Usta naqqosh va rassomning yuksak mahorat clio'qqisiga ko'tarilganligini uning murabbiysi Alisher Navoiyning quyidagi so'zlaridan ham anglafa bo'ladi: Firoq-nomakim yuborilibtiir tasvi.r qilinsun deb, ani tasvir qila olur kishi ustod Behzoddur va bo yaqin (taxminaa 1492 yil)da ustodi mushorunlayhni Sulton Husayn .Mirzo tilab oldilar: o'z qoshlarida bog'da hujra yasatib isb -buyuradurlar. Yana andoq kishiki, ul kitobatga msaosib ish qila olg'ay-yo'q erdi».

Behzod asarlari zamondosfilari orasida qadrianardi. Using durdona asarlaridan tuzilgan murakka (al'bom) maqaddimalarida Behzod sha'niga madhiyalar o'qilar edi. Behzodning yaqia do'sti, tarixchi Xondamir o'zining «Nom.ayi nom.iy» asarida ana shu madhiyalardan binni kelfiradi:

*Moniykicha mo'yqalaming bor,
Senga xush xulq, go'zal ravish yor.
Jahon son 'at ahliga ustoz,
Hunarmandlik bobida mumtoz.
Behzoddir dunyoda yagona,
Davrida uning moniy fasona.
Ruhsiz suratlarga berib jon,
Moyqalaming topdi sharaf-shon.
Nozik ta'bingla may choqdir,
Behudamas bu so'z rostdir.*

Behzod Sulton Husayn vafoti (1506) gacha kutubxonasida kitobdor . bo'iifa turdi. Kitobdoraiffig vazifasi naqqoshlar, xattot, musavvir, sahhof. tarroh, muzaxxib va varroq kabilar ishtirokida kitob tuzish ishiga rahbarlik qilish bo'lgan, 1507 yilda Shayboniyxon Hiroti bosib olgach, Behzod uning xizmatini ado eta boshladi.

Eron shohi Ismoil Safaviy 1510 yili Shayboniy qo'shinlari ustidan g'alaba qilgandan so'ng, Behzodni o'z saroyiga keltirishga urindi. BIroq musavvrl o'z vatari-Hiroti tark etnadi. 1522 yilning aprelida Eton shohining Behzodni o'z saroyi kitobdori etib tayinlash to'g'risidagi farmoni e'lon qilindi. Shundan so'ng Behzod o'zim'ng bir necha shogirdlari bilan Eron safaviylaridan poytaxt Tabrizga ko'chadi, Yana shu narsa ma'lumki, Behzod umrining so'nggi yillarini Hiroti o'tkazgan va shu yerda 1535 yili vafot etgan.

Behzod o'z hayoti va ijodiy faoliyati davomida ko'plab shogirdlar yetiristirdi va jahon tasviriy san'ati tarixida mashhur bo'ldi, Shohruh Mirzo zamonida asos solingan Hirot tasviriy san'at maktabini tashkil etdi va shakllantirdi. Mazkur maktab namoyondalari ijodida real tasvirga erishish va kompozitsion uyg'unlik hususiyatlari mavjud bo'lib, dunyoviy hodisa va mavjud ob'yektiv borlig'ni aks ettirishga harakat qilgan.

Behzodning musavvirlakdagi kamolotini, g'oyaviy va mahorat jihatidan ham o'z davri san'atkorlaridan ancha ilgarilab ketishini dastlab buyuk Alisher Navoiy va uning maslakdoshlari ta'siri deb tushunmoq kerak. Shunday ekan, Behzod ijodini har taraflama o'rganish, uning asarlarini tahlil etish shoir Alisher Navoiy da mavjud bo'lgan buyuk insoniy xislatlarni bir muncha ravshanlantirgan bo'lar edi.

Xulosa

Yosh avlodni milliy istiqlol g'oyasi va milliy qadriyatlarga muhabbat ruhida tarbiyalashda xalq amaliy san'ati va tasviriy san'atining hozirgi shiddatli fan-texnika taraqqiyoti davrida, insoniyat o'zini sog'lom tutishni istasa, ta'limning ijtimoiy qismi – san'at shu jumlagi kiradi va muntazam o'smog'i kerak. Hozirgi taraqqiyotni tushinish va ilmiy fikrlash va qabul qilish uni estetik his etish bilan uyg'unlashmog'i shart. Chunki, inson faqat fanni o'zlashtirib, san'atni o'z hayotidan uzoqlashtirsa bu shaxsni ma'naviy qashshoqlikka olib keladi. Hozirgi vaqt bizning respublikamizda yosh avlodni har jihatdan barkamol tarbiyalash vazifasi turibdi.

Ta'lim tizimida boshqa sana't turlari kabi tasviriy va amaliy san'atning ham tarbiyaviy roli muhim hisoblanadi. Pedagogik rassomlarning ko'pchiligi nafosat tarbiyasini o'ziga xosligi to'g'risida fikr yuritib, yoshlarni qobiliyatiga qarab ijodiy faoliyatga jalb etish lozim deyiladi. Bu fikrni salbiy jihati shundaki ijodiy qobiliyat har doim har bir shaxsda bir vaqtda namoyon bo'lavermaydi. Shuning uchun ham pedagogik amaliyot va kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, yoshlarni yalpi san'atga qamrab olish va ularni kelajakda kim bo'lishidan qat'iy nazar nafosat olamiga olib kirish, ular qalbida go'zallikka yo'l ochish, estetik did va qobiliyatlarni o'stirish tarbiyasi ularga berilayotgan ta'lim orqali amalga oshiriladi.

Amaliy yoki tasviriy sana't bilan individual shug'ullanmagan bo'lsada har qanday shaxs turli bayram tadbirlari, ko'rgazma va badiiy kechalar, uchrashuv, ko'rik-tanlovlarning hattoki tomoshabini bo'lishi ham ularning estetik did va axloqiy.

Afsuski, ko'pgina maktablarda, bu narsaga yetarli e'tibor berilmaydi, juda ko'plab maktablarda tasviriy sana't o'qituvchilari yetarli malakaga va tajribaga ega emas. Ko'pchilik o'qituvchilari tasviriy sana't va metodikasidan yaxshi tayyorgarlikka ega emas. Ko'pgina maktablarda "tasviriy san'at" darslarini boshqa fan mutaxassisleri o'tishmoqda.

Shunday ekan hozirgi kunda birinchi navbatda tasviriy san'at o'qituvchilari tayyorlashga yo'naltirilgan sana't, badiiy garafika fakultetlarida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorgarligiga va kelajakdagi ish faoliyati faqat taviyiy sana't darslari bilan cheklanib qolmaydigan juda keng va ko'p qirrali faoliyatga munosib qilib tarbiyalashdan iborat. Shu o'rinda maktabda sinfdan tashqari foliyatni sinf va sinfdan tashqari tasviriy va amaliy san'at to'garaklari va tadbirlar uyg'unligida tashkil qilishning o'ziga xos metodik tizimi ishlab chiqilishi, rassom o'qituvchilar uchun metodik tavsiyalar, ish tutish shakl-usullari. Vositalari buyicha zarur shart-sharoitlarni yaratish bugungi kunning talabidir.

O'quvchilarga xalq amaliy san'ati oid bilimlarni berish, ularda badiiy didni o'stirish bilan bir qatorda, borliqni idrok etish madaniyatini va ularga nisbatan estetik munosabatni shakllantirishga qaratilgan.

O'quvchilar xalq amaliy san'ati haqida ma'limotlarni va o'ziga xos bo'lgan xususiyatlarni o'rganish orqali amaliy san'at asarlarini badiiy tanlil qilish va idrok etish malakalarini egallaydilar. O'zbek xalq amaliy san'ati bilan tanishtirishdan ko'zda tutilgan asosiy o'quvchilarda badiiy - estetik didni o'stirish va ularning badiiy fikr doirasini kengaytirish, milliy g'ururni shakllantirishga yordam berish, ularni vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash.

Mashg'ulotlardan kutilayotgan natijalar asosan mana shu san'atni chuqir o'zlashtirishga erishish hamda san'at orqali o'quvchilarning badiiy mayllarini amaliy jihatdan yo'naltirish, keyinchalik uy jihozlari, kiyim kechaklarga to'g'ri munosabatda bo'lishiga, qadimgi va hozirgi zamon amaliy- bezak san'ati asarlarining estetik mohiyatini tushunib yetishga ko'maklashadi.

Bitiruv malakaviy ishga annatatsiya

Mavzuning dolzarbligi: Kamoliddin Behzod ijodi va uning nomi O'zbekistonda qolaversa butun jahonda professional miniatyura san'ati janrlarini paydo bo'lishi va rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan nodir iste'dod egasi, san'at arbobiga tegishliligi bilan qadrlidir. Sharq miniatyura maktabining paydo bo'lishi nodir asarlarning yaratilishi mo'jaz san'atning rivojlanishi uning nomi va ijodi bilan bog'liqdir. Uning ijodi necha asrki o'rganilib kelinadi, hali ham poyoniga yetganicha yoq, o'rganganimiz sari yangi –yangi qirralarini topib yanada qiziqarli va foydali ma'lumotlatlar olishimiz mumkin.

Muammoning o'rganilganlik darajasi.

Qadimgi yozuvlarni yangicha talqinini ishlab chiqish va qo'llash. O'zbekiston Respublikasi vazirlar mahkamasining “ Ta'lim to'g'risidagi qonun “ va “Kadrlar tayyorlashning milliy dasturi” prinsiplariga izchil amal qilgan holda fuqorolarni, yosh avlodni vatan va jahon madaniyatining eng yaxshi namunalari asosida estetik tarbiyalash to'g'risidagi qonunlari bilan qo'llab quvvatlaydi. Estetik zavqlanishi mehnat ilhomini jo'sh urdiradi, insonni ulug'laydi va uning turmushini bezaydi.

Shunga ko'ra “ Umumiy ta'lim va kasb hunar kollejlarini zamonaviy andozalarga mos keladigan qilib barpo etish va bu o'quv muassasalarida ta'lim olayotgan o'quvchi yoshlarga badiiy estetik tarbiya berishni yanada yaxshilash muhim vazifa ekanligi, go'zallik tuyg'usini rivojlatirishyuksak estetik didni shakllantirish uchun tasviriy san'at va estetikaning imkoniyatlaridan yaxshiroq foydalanish lozimligi uqtiriladi .

Tasviriy san'at darslarida o'quvchilarni buyuk istedod egasi sharq va o'zbek miniatyura san'atining asoschisi taniqli rassom Kamolddin Behzod hayoti va ijodi bilan tanishtirish hamda o'rganishning ilmiy pedagogik ahamiyatini ochib berishdan iboratdir.

Ushbu maqsadni amalga oshirishda quyidagi vazifalar belgilab olindi:

- 1.Sharq miniatyura maktablarining ish uslublari bilan tanishishtirish.
2. Miniatyura maktablarida yaratilgan asarlardan namunalar va ularni badiiy o'qishni o'rganish.
- 3.Qadimgi miniatyura maktablarining hozirgi zamonaviy miniatyura maktablari bilan uyg'unlashib ketganligini va ular o'rtasida paydo bo'lgan yangicha uslublarni badiiy tahlil qilish.
4. Kamoliddin Behzod yashagan davrdagi ijtimoiy muhitning uning ijodiga ta'siri
- 5 Kamoliddin Behzodning badiiy asarlarga ishlagan illyustrativ suratlari va ulardagi yorqin ranglarning xususiyatlarini o'rganish.

Malakaviy ish bo'yicha tajriba - sinov ishlari qurilish va milliy hunarmandchilik kolleji miniatyura va amaliy san'at ustaxonasi, naqqoshlik to'garagi ustaxonasi, Samarqand badiiy uyushmasi, Samarqand milliy me'morchilik ansambillari. Samarqand xalq amaliy san'at muzeylarida olib borildi

Miniatyura asarlari, kitob illyustratsiyalari, naqsh kompozitsiyalar va miniatyuralar bilan bezatilgan milliy me'morchiligimiz namunalari, buyumlar, shuningdek, bu sohadagi yangi o'quv rejalar, dasturlar, leksiya kurslari, o'quv qo'llanma va darsliklardan foydalanildi..

Kutiladigan natijalar va ularning qo'llanish sohalari;

Sharq miniatyura maktablari tarixi va usta musavvirlar ish uslublari o'rganish, xususan buyuk musavvir Kamoliddin Bekzod ijodini o'rganish. Buyumlar yuzasini bezash va kitob illyustatsiyasi va milliy me'morchiligimizni bezatishda miniatyura kompozitsiyalarini tuzish, ranglash pardozi berishga doir, bitiruv malakaviy ishimdan asosiy maqsad biz yoshlarni qadimiy va maftunkor mo'jaz san'at bo'lgan miniatyura janri sirlaridan boxabar etib, ustoz va shogird milliy an'alarini davom ettirishga, miniatyura kompozitsiyalarini mustaqil ravishda tuzish va ularni o'z ijodiy faoliyatimizda qo'llay olishni o'rgatishga qaratilgan.

Foydalanilgan va adabiyotlar ro'yxati.

1. Shobaratov P.P. Kompozitsiya. – “ Yangi asr avlodi”, 2007.
2. G'ulomov K. M. Amaliy san'at. T: Iqtisod moliya, 2008.
3. Bulatov S.S. O'zbekiston xalq amaliy san'ati. –T. Ch o'lpon , 1999.
4. Bulatov S.S Dadashev L. Naqsh alifbosi- T: Cho'lpon 1999.
5. Qosimov Q.Q. Naqqoshlik – T. O' qituvchi, 1990.
6. Bulatov S.S. Ashurova M.O. Amaliy san'at qisqacha lug'ati .- Qomuslar bosh tahririyati, 1992.
7. Gulomov K. Ashyolarga badiiy ishlov berish.- T. “ Bilim”, 2004.
- 8 . G'ulomov S.S. Bulatov S.S. “ Sharqona usta shogird adobi “ O'ZR.OO'MTV o'quv adabiyotlari, jurnal, va byuletenlarni nashrga tayyorlash markazi, 2000.
9. X. Sultonov, A. Aripov. J. Mirtojiev. Mustaqllik davri o'zbek me'morchilik san'ati . Toshkent “ San'at jurnali nashriyoti” O'zbek badiiy akademiyasi. 2011 yil.
10. D. Alimova, U. Qoraboyeva, R. Abdullayeva . “O'zbekiston san'ati” Toshkent. .”Sharq nashriyoti “ 2001

Elektron ta'lim resurslari

1. www. tdpu. uz.
2. www. pedagog. uz.
3. www.Ziyonet.uz
4. www. Edu. Uz.
5. tdpu- INTERNET. Ped

Miniatyuralardan namunalar.

